הקדמת אהבת חסד להחפץ חיים

אריה ליבוביץ

I. Background.

A. הסכמת הנצי"ב.

1. Everything the חפץ חיים writes he does well and is מצליח.
2. חסד is foundation of the world – עולם חסד יבנה.
3. ותוסף ללדת את אחיו את הבל – the phrase את אחיו teaches that humanity is different than all ברואים in that we have brotherhood – this includes גוים.
   a. It isn't listed among מצוות ז' because קום ועשה לא קחשיב.
   b. This is why נתחייבו אנשי סדום כלייה שלא החזיקו יד עני ואביון thereby ruining צורת האדם.
4. Although it is fundamental to humanity, the torah still teaches "והתחזקת בו" and "אם כסף תלוה" to show that there is a uniquely Jewish element of חסד.
   a. Similar idea by כיבוד אב ואם which is purely ethical, yet the torah indicates a special connection to ארץ ישראל – "כבד את אביך וגו' למען יאריכון ימיך על האדמה אשר ה' אלקיך נותן לך" – indicating a special Jewish nature to the mitzvah. Our mitzvah is therefore governed by ציווי התורה and not by דעת אנושי. Therefore, if a man has a Jewish mother and non-Jewish father, he is obligated in כיבוד אם יותר משל אב.
   b. Since lending money is made into a religious obligation, we don't follow normal rules of society – no רבית even when it seems like the nice thing to do.

B. חפץ חיים wrote ספרים that the Jewish people needed. Published in שנת תרמ"ח.

II. הקדמה.

A. God as בעל חסד. Hashem does חסד with everybody, especially כלל ישראל who He treats as His children. והלכת בדרכיו demands the same from us.

1. Eight different places in חומש we are told to follow in Hashem's ways. Again in נביא and countless times alluded to in תורה.
2. It is all for our own good – לטוב לך – to the extent that we do חסד we are rewarded with השפעת טובו ורב חסדו של הקב"ה.
3. חז"ל often equate חסד with תורה. Saves us from bad and brings about good.

B. What חסד accomplishes.

1. כפרת עונות – (משלי טז:ו) "בחסד ואמת יכפר עון" and ברכות דף ה interprets אמת as תורה.
   a. אבות דרבי נתן פרק ד' אות ה' – פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה רבי יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב אמר רבי יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל אמר לו בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה? זה גמילות חסדים שנאמר "כי חסד חפצתי ולא זבח"
2. אריכות ימים. גמרא ר"ה דף יח says that even though בני עלי were cursed "ימותו אנשים" – אמר אביי בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בתורה ובגמילות חסדים. Both אביי ורבא came from בית עלי and אביי lived to 60 because of his חסד.
3. סנהדרין דף צח: - שאלו תלמידיו את רבי אליעזר מה יעשה אדם וינצל. להנצל מתבלי משיח מתבלו של משיח? אמר להם יעסק בתורה ובגמילות חסדים.

a. ילקוט שמעוני תהלים רמז תתנט – החסד עומדת לו לאדם עד סוף כל הדורות
b. בבא בתרא דף י. – אמר רבי אלעזר ברבי יוסי כל צדקה וחסד שישראל עושין בעולם הזה שלום גדול ופרקליטין גדולים בין ישראל לאביהם שבשמים.

C. Success and Failure in חסד.
1. It is so lofty that מדרש רבה רות ה:ד says that בעלי חסד חוסין בצל מי שאמר והיה העולם.
2. Failing to do חסד is ultimate distance from God. ילקוט שמעוני ראה – פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע: הוי זהיר שלא תמנע רחמים שכל המונע רחמים מקיש לעובדי עבודה זרה ופורק מלכות שמים מעליו שנאמר "בלי על".

D. Reasons that people fail.
1. People don't realize the scope of the requirement (e.g. with rich, with dead, physical and monetary help)
2. People don't realize the great benefits of doing חסד both בעולם הזה ובעולם הבא.

E. The ספר.
1. Three parts.
a. Laws of חסד, particularly loans and paying workers
b. Great reward and punishment involved and advice in mastering these מדות. Several צדקה issues.
c. All elements of חסד, like הכנסת אורחים ובקור חולים.
2. Name. מיכה ו:ח – "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד וגו'"
a. נתיב החסד shows sources for everything.

III. פתיחה למידת החסד.

A. In all of Torah. סוטה יד. – דרש רבי שמלאי תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים תחלתה גמילות חסדים דכתיב "ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם" וסופה גמילות חסדים דכתיב "ויקבר אתו בגי". Many people mistakenly think that only lending money is considered חסד, but there is חסד בגופו (הכנסת אורחים, שמחת חתן וכלה וכו') and even with the dead.
1. <u>בראשית</u> – "ויבן ה' אלקים את הצלע אשר לקח וכו'" מלמד שקלעה הקב"ה לחוה. "ויבאה אל האדם" מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם (ברכות דף סא.).
2. <u>נח</u> – "וישת מן היין וישכר ויתגל וגו' וירא חם וגו' ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם וגו' ויכסו את ערות אביהם"
3. <u>לך לך</u> – אברהם הציל את לוט
a. Since אבות קימו כל התורה Avraham did this in fulfillment of לא תעמוד על דם רעך.
4. <u>וירא</u> – ביקור חולים, הכנסת אורחים, חבת ה' לארהם "בעבור אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו לשמר דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". We also see that davening for others is חסד as אברהם davened for סדום, and the severity of the punishment of אנשי סדום reflects how terrible it was that they didn't do חסד. Also לוט's heroic הכנסת אורחים.
a. Although משפט וצדקה are contradictory, we must act with משפט when it comes to us encroaching on other people (בבא קמא דף קיט. – כל הגוזל את חברו שוה פרוטה כאלו נוטל את נפשו), and צדקה when it comes to them encroaching on our

(ב"מ דף ל: - לא חרבה ירושלים אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה, possessions. ר"ה דף יז. – כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו)

5. חיי שרה – קבורה והספד, חסד של רבקה (רש"י "ראויה היא לו שתהא גומלת חסדים וכדאי היא לכנס בביתו של אברהם"), ישמעאל ויצחק קברו אברהם, ה' ניחם אבלים ליצחק לפי גמרא סוטה יד.
6. ויצא – "וידר יעקב נדר לאמרו וגו' וכל אשר תתן לי עזר אעשרנו לך"
7. וישלח – דקורת דבורה, קבורת רחל, קבורת יצחק
8. וישב – "ויקומו כל בניו וכל בנתיו לנחמו", ראובן יהודה הצילו את יוסף, תמר לא הלבין פני חבירו, "כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד וגו'"
9. מקץ – "ויצו יוסף... ולתת להם צדה לדרך"
10. ויגש – יוסף עשה חסד עם אנשי מצרים
11. ויחי – פטירת יעקב וקבורתו והספדו והלויתו
12. שמות – "ותיראן המילדות וגו' ותחיין את הילדים", "ויצא אל אחיו וירא בסבלותם" ופרש"י which teaches that part of חסד is to contemplate his plight so you can figure out how you can help, "ויקם משה ויושיען", "ויך את המצרי" שנתן לבו להיות מצר ודואג עליהם
13. בשלח – "ויקח משה את עצמות יוסף", "זה א-לי ואנוהו" אבא שאול אומר הוי דומה לו מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום (שבת דף קלג)
14. יתרו – "ויצא משה לקראת חתנו", "והודעת להם את הדרך" זו גמילות חסדים (ב"מ דף ל)
15. משפטים – "אם כסף תלוה את עמי", השבת העבוט
16. בהר – גאולת קרובים, "וחי אחיך עמך"
17. שאר התורה – לקט, שכחה, פאה, מעשר עני, שמטה, השבת אבדה, פריקה וטעינה and many other mitzvos that represent God's kindness. We can't possibly list every example. Suffice it to say that one must always be looking for more חסד and not be satisfied with having done חסד once or twice. This is what "וללכת בדרכיו כל הימים" means.

B. Negative מצוות. One who fails to do חסד is in danger of violating many different עבירות.
1. "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע וגו"
2. "לא תקם" if you refuse to lend as retribution. Important to keep in mind that "כל דברי העולם הזה הבל והבאי" and not worth holding grudges over.
   a. This may explain "כי תשה ברעך משאת מאומה לא תבא אל ביתו לעבט עבוטו" and Rashi explain "מאומה" – חוב של כלום. Wouldn't it be a greater חידוש to speak of a substantial חוב? רש"י (שמות כב:כה) – אומר הקב"ה כמה אתה חייב לי והרי נפשך עולה אצלי כל אמש ואמש ונותנן דין וחשבון ומתחייבת לפני ואני מחזירה לך אף אתה טול והשב. In this context we realize that whatever the חוב is with our friend, it is חוב של כלום in comparison to the חוב we have with the רבונו של עולם. If God is merciful with the massive debt we owe Him each day, we should certainly be merciful with relatively small debts.
3. "לא תעמוד על דם רעך" if he is in deep trouble, especially since רמב"ם ל"ת רצז includes saving from any הפסד גדול in the mitzvah.
   a. The ספרא פרשת קדושים ד:ח applies this to withholding testimony that can help, certainly here where the guy still has his money. Also, it seems that you need to borrow money to save him, unlike a normal loan where you don't have to

borrow in order to lend, because the גמרא says חייב להטריח ולשכור סנהדרין עג פועלים להצילו.

C. Positive Mitzvos. Somebody who fails to do חסד actively violates several מצוות עשה:
   1. ספר החינוך מצוה תריא – נצטוינו לעשות כל מעשינו בדרך היושר והטוב. "והלכת בדרכיו" בכל כוחנו ולהטות כל דברינו אשר בינינו ובין זולתנו על דרך החסד והרחמים כאשר ידענומתורתנו שזהו דרך השם יתברך וזה חפצו מבריותיו למען יזכו לטובו כי חפץ חסד הוא ועל זה נאמר והלכת בדרכיו.
   2. "והודעת להם את הדרך ילכו בה" – the gemara knows that הדרך refers to גמילות חסדים because the הידיעה ה implies the path tread by our forefathers
   3. "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך" (ויקרא כה:לה)
   4. "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך" (שמות כב:כד). The word "אם" in this context is an imperative. This mitzvah also includes עשירים who need temporary loans.
      a. Although no single act or failure would constitute the violation of all seven mitzvos that are listed, developing a personality that is distant from חסד is surely going to lead a person to violate all of these מצוות at one time or another.

D. The three pesukim.
   1. Question – why do we need three pesukim to teach the same thing?
      a. "ושמרת את מצות ה' אלקיך ללכת בדרכיו וליראה אתו" (דברים ח:ו) – the הליכה בדרכיו is before יראה.
      b. "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שאל מעמך כי אם ליראה את ה' אלקיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אתו וגו'" (דברים י:יב) – the הליכה בדרכיו is after יראה and before אהבה.
      c. "כי אם שמר תשמרון את כל המצוה הזאת וגו' לאהבה את ה' אלקיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו" (דברים יא:כב) – it is after אהבה but before דבקות.
   2. Yesod: There are three levels in עבודת ה':
      a. יראה
      b. אהבה
      c. דבקות which differs from אהבה in that it is constant, and not just some moments of love – it becomes part of you.
   3. Answer.
      a. First we have to do חסד to achieve יראה so we mention ללכת בדרכיו וליראה אותו.
      b. Once יראה is achieved we can't stop doing חסד. Rather, we need to continue to reach the next level which can only be accomplished with patterning all of our behavior after Hashem – ליראה את ה' אלקיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו
      c. At this point one might think he is too spiritual to gain anything from חסד, so the torah warns that in order to achieve דבקות we still need חסד – "לאהבה את ה' אלקיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו"

הַקְדָּמָה

יִתְבָּרֵךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב הַמִּתְחַסֵּד עִם כָּל בְּרוּאָיו, כִּדְכְתִיב (תהלים קלו, כה): "נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ", וּבְיוֹתֵר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל עַם קְרוֹבוֹ הָאֲהוּבִים לוֹ מְאֹד, עַד שֶׁקְּרָאָם בְּשֵׁם "בָּנִים" (דברים יד, ד) וְ"חֵלֶק ה'" (שם לב, ט), וְצִוָּם לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו שֶׁהֵם דַּרְכֵי הַחֶסֶד וְהָרַחֲמִים וְהַחֲנִינָה, וּכְדִכְתִיב (שם י, יב): "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ כִּי אִם לְיִרְאָה וְגוֹ' לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו". וְאִיתָא בְּסִפְרֵי (פרשת עקב פסקה מ"ט): אֵלּוּ דַּרְכֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לד, ו): "ה' ה' אֵל רַחוּם וְחַנּוּן", וְאוֹמֵר (יואל ג, ה): "כֹּל אֲשֶׁר יִקְרָא בְּשֵׁם ה' יִמָּלֵט", אֵיךְ אֶפְשָׁר לוֹ לָאָדָם לִקְרֹא בְּשֵׁם ה'? [א] אֶלָּא מָה הַמָּקוֹם נִקְרָא רַחוּם וְחַנּוּן, אַף אַתָּה הֱוֵי רַחוּם וְחַנּוּן וְעוֹשֶׂה מַתְּנַת חִנָּם לַכֹּל וְכוּ' [ב].

וְלֹא פַּעַם אַחַת הִזְהִיר אוֹתָנוּ הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ עַל זֶה, כִּי אִם בִּשְׁמוֹנֶה מְקוֹמוֹת אָמַר כָּעִנְיָן הַזֶּה [בְּעֵקֶב פָּרָשָׁה א' פָּסוּק ו' [ג]. וּבַחֲמִישִׁי פָּסוּק י"ב [ד]. וּבְשִׁבִיעִי פָּסוּק כ"ב [ה]. וּבְרְאֵה פָּרָשָׁה שְׁלִישִׁי פָּסוּק ה', עַיֵּן שָׁם בְּפֵרוּשׁ רַשִּׁ"י [ו]. וּבְשׁוֹפְטִים פָּרָשָׁה חֲמִישִׁי פָּסוּק ט' [ז]. וּבְתָבוֹא פָּרָשָׁה שְׁלִישִׁי פָּסוּק

מקור החסד

[א] כן הוא גירסת הגר"א בספרי שם. וביאר בעמק הנצי"ב, דמפרש יִקְרָא בשם השם, שיקראו לו בשם אשר ה' יכונה בשם הזה. ואל יאמר שרק מנדבת לבבו צריך להתנהג בדרכי החסד אך לא נצטוה על זה. לא כן הוא, אלא על מנת כן נברא שיִקְרָא בשם השם דכתיב (ישעיה מג, ז) כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי, היינו שהולך בדרכיו, לְכָבוֹדִי בְּרָאתִיו יְצַרְתִּיו אַף עֲשִׂיתִיו, שבראו לזה לכבוד השם. וכמבואר בדברי רבינו לקמן חלק שני פרק י"ב ד"ה ונוכל.

[ב] מה הקב"ה נקרא צדיק שנאמר (תהלים קמה, יז) צַדִּיק ה' בְּכָל דְּרָכָיו וְחָסִיד בְּכָל מַעֲשָׂיו, אף אתה הוי צדיק (שלא לעשות עָוֶל לחבירו בדרך וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב אף לפנים משורת הדין. עמק הנצי"ב). הקב"ה נקרא חסיד שנאמר וְחָסִיד בְּכָל מַעֲשָׂיו אף אתה הוי חסיד.

[ג] דברים ח, ו: וְשָׁמַרְתָּ אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹקֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וּלְיִרְאָה אֹתוֹ.

[ד] שם י, יב: וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹקֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ.

[ה] שם יא, כב: כִּי אִם שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם לַעֲשֹׂתָהּ לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹקֵיכֶם לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְדָבְקָה בוֹ.

[ו] שם יג, ה: אַחֲרֵי ה' אֱלֹקֵיכֶם תֵּלֵכוּ וְאֹתוֹ תִירָאוּ וְאֶת מִצְוֹתָיו תִּשְׁמֹרוּ וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וּבוֹ תִדְבָּקוּן (ופירש רש"י, הדבק בדרכיו, גמול חסדים, קבור מתים, בקר חולים, כמו שעשה הקב"ה).

[ז] שם יט, ט: כִּי תִשְׁמֹר אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת

ח]. וּבְשִׁשִּׁי פָּסוּק ט׳ ט]. וּבְנִצָּבִים פָּרָשָׁה שְׁבִיעִי פָּסוּק ט״ז יז]. וּלְבַד זֶה הַתּוֹרָה מְלֵאָה מִזֶּה, כַּאֲשֶׁר נִבְאַר הַכֹּל אִם יִרְצֶה הַשֵּׁם לְקַיֵּם. וְחָזַר וְזִרְזָ
תָּנוּ עַל יְדֵי נְבִיאָיו הַקְּדוֹשִׁים עַל עִנְיָן זֶה, וּכְדִכְתִיב (מיכה ו, ח): ״הִגִּיד לְךָ
ם מַה טּוֹב וּמָה ה׳ דּוֹרֵשׁ מִמְּךָ כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְגוֹ׳״.
ל זֶה הוּא רַק לְטוֹבָתֵנוּ, וּכְדִמְסַיֵּם הַקְּרָא בְּפָרָשַׁת עֵקֶב הַנַּ״ל, אַחַר כָּל
בָרִים שֶׁפֵּרֵט מִתְּחִלָּה (דברים י, יב) ״לְיִרְאָה וְלָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וְגוֹ׳״, כָּתַב
סוֹף (שם, יג): ״לְטוֹב לָךְ״. וְהֵינוּ דִּכְפִי גֹּדֶל הַהֶרְגֵּל שֶׁהִרְגִּיל אָדָם עַצְמוֹ
דַּת הַטּוֹב וְהַחֶסֶד כָּל יָמָיו, כֵּן לְפִי עֵרֶךְ הַזֶּה יְקַבֵּל אַחַר כָּךְ הַשְׁפָּעַת
טוּבוֹ וְרֹב חַסְדּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא.

כַּמָּה מְקוֹמוֹת בַּכְּתוּבִים, וְגַם בְּמַאֲמְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, מָצִינוּ
שֶׁהִשְׁוּוּ אֶת מִדָּה הַקְּדוֹשָׁה הַזּוֹ לַתּוֹרָה, בֵּין לְהִנָּצֵל עַל יָדָהּ מִכָּל
ה בָּזֶה וּבַבָּא, וּבֵין שֶׁיִּזְכּוּ עַל יָדָהּ לְכָל טוּב [ראה לקמן חלק שני פרק י״ז]. וּלְפִי
צַר הַמַּצָּע מֵהִשְׁתָּרֵעַ פֹּה, לָכֵן אַעְתִּיק פֹּה רַק אֵיזֶה מֵהַכְּתוּבִים וּמַאֲמְרֵי
חַז״ל, וְהַיּוֹתֵר, אִם יִרְצֶה הַשֵּׁם, נְבָאֵר הַכֹּל לְקַיֵּם בִּפְנִים הַסֵּפֶר:

א מוֹעֶלֶת לְכַפָּרַת עֲוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם, וּכְדִכְתִיב (משלי טז, ו): ״בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת
יְכֻפַּר עָוֹן״. וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּרָכוֹת (ה׳:) יא): ״חֶסֶד״
זוֹ גְּמִילוּת חֲסָדִים, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כא, כא): ״רֹדֵף צְדָקָה וָחָסֶד וְגוֹ׳״,
מֶת״ — זוֹ הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כג, כג): ״אֱמֶת קְנֵה וְאַל תִּמְכֹּר״. וְאִיתָא
בוֹת דְּרַבִּי נָתָן (פרק ד׳, ה׳): פַּעַם אַחַת הָיָה רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי יוֹצֵא
רוּשָׁלַיִם וְהָיָה רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הוֹלֵךְ אַחֲרָיו, וְרָאָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ חָרֵב, אָמַר
י יְהוֹשֻׁעַ: אוֹי לָנוּ עַל זֶה שֶׁהוּא חָרֵב, מָקוֹם שֶׁמְּכַפְּרִים בּוֹ עֲוֹנוֹתֵיהֶם

מקור החסד

טוֹתָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה׳
יךָ וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו כָּל הַיָּמִים.

שם כו, יז: אֶת ה׳ הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם לִהְיוֹת לְךָ
קִים וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו
וּפָטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ.

שם כח, ט: יְקִימְךָ ה׳ לוֹ לְעַם קָדוֹשׁ
אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָךְ כִּי תִשְׁמֹר אֶת מִצְוֹת ה׳ אֱלֹקֶיךָ
וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו.

שם ל, טז: אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְאַהֲבָה
אֶת ה׳ אֱלֹקֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו.

יא] תני תנא קמיה דרבי יוחנן כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים וקובר את בניו מוחלין לו על כל עוונותיו, אמר ליה רבי יוחנן בשלמא תורה וגמילות חסדים דכתיב (משלי טז, ו) בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן, חסד זו גמילות חסדים שנאמר (שם כא, כא) רֹדֵף צְדָקָה וָחֶסֶד יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד, אמת זו תורה שנאמר (שם כג, כג) אֱמֶת קְנֵה וְאַל תִּמְכֹּר וכו׳.

שֶׁל יִשְׂרָאֵל, אָמַר לוֹ: בְּנִי, אַל יֵרַע לְךָ, יֵשׁ לָנוּ כַּפָּרָה אַחַת שֶׁהִיא כְּמוֹתָהּ,
וְאֵיזֶה? זֶה גְּמִילוּת חֲסָדִים, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ו, ו): ״כִּי חֶסֶד חָפַצְתִּי וְלֹא זָבַח״
[וראה עוד לקמן חלק שני פרקים י״ב וט״ו].

וּרְאֵה עוֹד כֹּחַ הַמִּדָּה הַקְּדוֹשָׁה הַזּוֹ, שֶׁהִיא מוֹעֶלֶת לְהַאֲרִיךְ יָמָיו שֶׁל אָדָם,
וּכְמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בִּבְנֵי עֵלִי (ראש השנה י״ח.) יב] שֶׁנִּגְזַר עֲלֵיהֶם (שמואל־א ב,
לג): ״וְכָל מַרְבִּית בֵּיתְךָ יָמוּתוּ אֲנָשִׁים״, וְהָיָה גְּזַר דִּין שֶׁיֵּשׁ עִמּוֹ שְׁבוּעָה
שֶׁאֵינוֹ מִתְקָרֵעַ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה שם), וְאַף עַל
פִּי כֵן כְּשֶׁהוֹצִיא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הַגְּזַר דִּין עֲלֵיהֶם, רִמֵּז לָהֶם
שֶׁבְּתוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֶסֶד יוּכְלוּ לְבַטֵּל דָּבָר זֶה וְיַאֲרִיכוּ יָמִים, וּכְדִכְתִיב (שם
ג, יד): ״וְלָכֵן נִשְׁבַּעְתִּי לְבֵית עֵלִי אִם יִתְכַּפֵּר עֲוֹן בֵּית עֵלִי בְּזֶבַח וּבְמִנְחָה״,
וְאָמַר אַבַּיֵי: בְּזֶבַח וּבְמִנְחָה אֵינוֹ מִתְכַּפֵּר, אֲבָל מִתְכַּפֵּר הוּא בְּתוֹרָה
וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים, כֵּן אִיתָא בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה (י״ח.). וְאָמְרוּ שָׁם עוֹד, דְּאַבַּיֵי
וְרָבָא תַּרְוַיְיהוּ מִדְּבֵית עֵלִי קָאתֵי, רָבָא דְּעָסַק בַּתּוֹרָה חָיָה אַרְבְּעִין שְׁנִין,
אַבַּיֵי דְּעָסַק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים חָיָה שִׁתִּין שְׁנִין.

וְגַם הִיא מוֹעֶלֶת לְהִנָּצֵל מֵחֶבְלוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם
לִבְרָכָה סַנְהֶדְרִין (צ״ח:): שָׁאֲלוּ תַּלְמִידָיו אֶת רַבִּי אֱלִיעֶזֶר: מַה יַּעֲשֶׂה
אָדָם וְיִנָּצֵל מֵחֶבְלוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ? אָמַר לָהֶם: יַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת
חֲסָדִים. וְהַזְּכוּת הַזֶּה עוֹמֶד לוֹ לָאָדָם לְכָל הַדּוֹרוֹת שֶׁאַחֲרָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ
חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה יַלְקוּט שִׁמְעוֹנִי תְּהִלִּים (רמז תתנ״ט) יג]: הַחֶסֶד עוֹמֶדֶת
לוֹ לָאָדָם עַד סוֹף כָּל הַדּוֹרוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קג, יז): ״וְחֶסֶד ה׳ מֵעוֹלָם וְעַד
עוֹלָם עַל יְרֵאָיו״. וּמִצְוָה זוֹ הִיא עוֹשָׂה שָׁלוֹם גָּדוֹל בֵּינֵינוּ לְבֵין אָבִינוּ
שֶׁבַּשָּׁמַיִם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בָּבָא בַּתְרָא (י׳.): אָמַר רַבִּי
אֶלְעָזָר בְּרַבִּי יוֹסֵי: כָּל צְדָקָה וָחֶסֶד שֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין בָּעוֹלָם הַזֶּה, שָׁלוֹם
גָּדוֹל וּפְרַקְלִיטִין גְּדוֹלִים בֵּין יִשְׂרָאֵל לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר וְגוֹ׳.

מקור החסד

יב] דאמר רב שמואל בר אמי וכו׳ אמר רב יונתן מנין לגזר דין שיש עמו שבועה שאינו נקרע שנאמר וְלָכֵן נִשְׁבַּעְתִּי לְבֵית עֵלִי אִם יִתְכַּפֵּר עֲוֹן בֵּית עֵלִי בְּזֶבַח וּבְמִנְחָה (דהיינו שאפילו תשובה איגה יכולה לקרוע את גזר הדין). אמר רבא בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר בתורה, אביי אמר בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל מתכפר בתורה ובגמילות חסדים. וראה עוד מה שכתב רבינו לקמן בחלק שלישי פרק ח׳ בהגה״ה שם.

יג] אמר רב יצחק בר מריון בשם ריש לקיש החסד הוא מעולם ועד עולם אבל הצדקה עד

בְּמָמוֹנוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה סֵכָּה (מ"ט:) יז), וּבְכָל סוּג וָסוּג יֵשׁ בָּהּ כַּמָּה עִנְיָנִים, וְכָל עִנְיָן וְעִנְיָן יֵשׁ בָּהּ כַּמָּה פְּרָטִים, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר אִם יִרְצֶה הַשֵּׁם בַּפְּרָקִים הַבָּאִים. **שֵׁנִית** — מִצַּד שֶׁאֵינָם יוֹדְעִים אֶת גֹּדֶל מַהוּתָהּ, כַּמָּה הִיא פּוֹעֶלֶת בְּתַעֲצוּמוֹת עֻזָּהּ עַל הָאָדָם הָאוֹחֵז בָּהּ וּמַחֲזִיקָהּ לְהֵיטִיב עִמּוֹ בְּכָל עִנְיָנָיו, בֵּין בִּימֵי חַיָּיו בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבֵין לָעוֹלָם הַבָּא, וּבֵין לְהִנָּצֵל עַל יָדָהּ מִיּוֹם הַדִּין הַגָּדוֹל. עַל כֵּן קַמְתִּי וְנִתְעוֹרַרְתִּי בְּחֶסֶד הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ הַחוֹנֵן וּמִתְחַסֵּד עִם בְּרוּאָיו, לְהַעֲרִיךְ לְפָנַי הַכֹּל אֶת מִדַּת הַחֶסֶד בְּכָל עִנְיָנֶיהָ כְּפִי מַה שֶּׁהִשִּׂיגָה יָדִי בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ.

וְאַחֲלֹק אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים: **חֵלֶק א'**, יְבֹאַר עִקָּרוֹ בְּעִנְיַן דִּינֵי גְּמִילוּת חֲסָדִים שֶׁל הַלְוָאַת מָמוֹן לַעֲשִׁירִים וְלַעֲנִיִּים בְּכָל פְּרָטֵיהֶם, וְגַם מְבֹאָר בּוֹ דִּינֵי הַשָּׁבַת הָעֲבוֹט, וְדִינֵי תַּשְׁלוּמֵי שָׂכִיר בִּזְמַנּוֹ, וְעוֹד כַּמָּה הֲלָכוֹת הַנּוֹגְעִים לְמַעֲשֶׂה. **חֵלֶק ב'**, יְבֹאַר בּוֹ גֹּדֶל שְׂכַר הַמַּחֲזִיקִים בְּמִדַּת הַחֶסֶד בָּזֶה וּבַבָּא, וּלְהֵפֶךְ, גֹּדֶל עֹנֶשׁ הַמַּרְפִּים יְדֵיהֶם מִמִּדָּה זוֹ, וְנִתְקַבֵּץ כָּל זֶה מִשַּׁ"ס בַּבְלִי וִירוּשַׁלְמִי וּמִדְרָשֵׁי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה הַמְדַבְּרִים בְּעִנְיַן זֶה. גַּם יְבֹאַר בּוֹ כַּמָּה עֵצוֹת וְתַחְבּוּלוֹת אֵיךְ לְהַשִּׂיג מִדָּה זוֹ וּלְהָסִיר כָּל הַמַּפְרִיעִים מִמֶּנָּה. גַּם יְבֹאַר בּוֹ כַּמָּה עִנְיְנֵי הִתְנַהֲגוּת בְּמִדַּת צְדָקָה לְעִנְיַן מַעֲשֵׂר וְחֹמֶשׁ, וְעוֹד כַּמָּה עִנְיָנִים הַנִּצְרָכִים לִידַע בְּעִנְיַן צְדָקָה. **חֵלֶק ג'**, יְבֹאַר בּוֹ כָּל הָעִנְיָנִים הַנִּכְלָלִים בְּמִדַּת הַחֶסֶד, כְּהַכְנָסַת אוֹרְחִים וּבִקּוּר חוֹלִים וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה.

וְקָרָאתִי שֵׁם הַחִבּוּר בִּכְלָלוֹ **אַהֲבַת חֶסֶד**, עַל שֵׁם הַכָּתוּב (מיכה ו, ח): "הִגִּיד לְךָ אָדָם מַה טּוֹב, וּמָה ה' דּוֹרֵשׁ מִמְּךָ כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְגוֹ'". וְגַם הִצַּגְתִּי בֵּאוּר סָבִיב לוֹ, וּקְרָאתִיו בְּשֵׁם "נְתִיב הַחֶסֶד", וְכִשְׁמוֹ כֵּן הוּא, כִּי הוּא מוֹרֶה דֶּרֶךְ וְנָתִיב לִידַע מְקוֹר מוֹצָאוֹ מִן הַגְּמָרָא וְהַפּוֹסְקִים.

מקור החסד

יז) תנו רבנן בשלושה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, צדקה בממונו גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו, צדקה לעניים גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים, צדקה לחיים גמילות חסדים בין לחיים בין למתים. והקשה בספר "משמרת מועד" על מס' סוכה, והלא בכל צדקה יש גם חסד, וכדאמרינן שם כל העושה צדקה כאילו מילא כל העולם כולו חסד. וביאר בזה דבצדקה אמרינן שם מַה יָּקָר חַסְדְּךָ (תהלים לו, ח) שצריך לתת לב ולטרוח דאינה מצויה תמיד לזכות בה אנשים מהוגנים לכן חסד זה הוא יקר (וכדפירש רש"י שם). אבל חסד שבגופו הוא אף לעשירים. וזה מה שאמר גדולה גמילות חסדים שהיא בגופו (שאף אם הוא לעשיר הוי חסד) יותר מצדקה שהוא רק למהוגנים ושליו ואמר מה יקר

הַמִּדָּה הַזֹּאת הִיא עוֹמֶדֶת בְּרוּמוֹ שֶׁל עוֹלָם מַמָּשׁ, לְהַמִּתְבּוֹנֵן בַּתּוֹרָה אֶת גֹּדֶל עִנְיָנָהּ. וְזֶה לְשׁוֹן הַמִּדְרָשׁ רַבָּה רוּת (פרשה ה' אות ד'): בּוֹא וּרְאֵה חָן שֶׁל בַּעֲלֵי צְדָקָה וְגוֹמְלֵי חֶסֶד, שֶׁאֵין חוֹסִין לֹא בְּצֵל שַׁחַר, וְלֹא בְּצֵל כְּנָפֵי אֶרֶץ, וְלֹא בְּצֵל כַּנְפֵי שֶׁמֶשׁ, וְלֹא בְּצֵל כַּנְפֵי חַיּוֹת, וְלֹא בְּצֵל כַּנְפֵי רוּבִים, וְלֹא בְּצֵל כַּנְפֵי שְׂרָפִים יח), אֶלָּא בְּצֵל מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לו, ח): "מַה יָּקָר חַסְדְּךָ אֱלֹהִים וּבְנֵי אָדָם בְּצֵל כְּנָפֶיךָ יֶחֱסָיוּן" [ועיין לקמן חלק שני פרק ד'].

וְלְהֵפֶךְ, כַּמָּה גָּרוּעַ הָאָדָם שֶׁאֵין בּוֹ מִדַּת הַחֶסֶד וְהָרַחֲמִים, שֶׁהוּא מַרְחִיק עַצְמוֹ מֵהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא מְקוֹר הָרַחֲמִים וְהַחֲנִינָה, וְכָתוּב קוֹרְאוֹ "בְּלִיַּעַל" עֲבוּר זֶה. רְאֵה מַה שֶּׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה קוּט שִׁמְעוֹנִי רְאֵה (רמז תתצ"ח) טז) עַל הַפָּסוּק (דברים טו, ט) "פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל לֵאמֹר קָרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע וְגוֹ'": הֲוֵי זָהִיר שֶׁלֹּא תִּמְנַע רַחֲמִים, שֶׁכָּל הַמּוֹנֵעַ רַחֲמִים מַקִּישׁ לְעוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה וּפוֹרֵק מַלְכוּת שָׁמַיִם מֵעָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר: "בְּלִי עֹל". וְהַפָּסוּק הַזֶּה שֶׁל "הִשָּׁמֶר לְךָ" (שם), אֵינוֹ קָאֵי עַל מְנִיעַת הַצְּדָקָה לְחוּד, כִּי אִם עַל מְנִיעַת הַלְוָאָה גַּם כֵּן, [כֵּן שְׁמַע בְּגִטִּין (ל"ו.) בַּגְּמָרָא עַיֵּן שָׁם טז), וְכֵן כָּתַב בְּסֵפֶר "שַׁעֲרֵי תְשׁוּבָה" לְבֵנוֹ יוֹנָה (שער שלישי אות ס"ז) וּבְסֵפֶר "הַחִנּוּךְ" בְּמִצְוָה ת"פ (עיין לקמן בפתיחה "נתיב החסד" ס"ק א')].

גְּבוּרוֹתֵינוּ הָרַבִּים, כַּמָּה וְכַמָּה אֲנָשִׁים שֶׁהָעִנְיָן הַזֶּה רָפוּי בְּיָדָם, וְאֶתְבּוֹנֵן לָדַעַת סִבַּת הַדָּבָר, וּמָצָאתִי כִּי שְׁתַּיִם הֵנָּה: **אַחַת** - מִצַּד מִעוּט יְדִיעָה בְּעֶצֶם עִנְיָנָהּ, שֶׁאֵינָם יוֹדְעִים פְּרָטֵי הָעִנְיָנִים עַל מָה נָח שֵׁם מִדָּה זוֹ, כִּי בֶּאֱמֶת מִדַּת הַחֶסֶד כּוֹלֶלֶת בְּתוֹכָהּ כַּמָּה וְכַמָּה סוּגִים: נָשִׁירִים וְלַעֲנִיִּים, לַחַיִּים וְלַמֵּתִים, חֶסֶד שֶׁעוֹשֶׂה בְּגוּפוֹ וְחֶסֶד שֶׁעוֹשֶׂה

מקור החסד

ושה דורות שנאמר (תהלים קג, יז) וְצִדְקָתוֹ נֵי בָנִים.

כן הוא במדרש רבה שם. ובדפוסים רים כתבו "נשרים" וט"ס הוא.

אמר רבי יהושע בן קרחה כל המעלים יו מן הצדקה כאילו עובד עבודה זרה, כתיב א (דברים טו, ט) הִשָּׁמֶר לְךָ וגו' וכתיב התם ם יג, יד) יָצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיַּעַל, מה להלן עבודה זרה אף כאן עבודה זרה. וראה עוד מה שכתב רבינו לקמן חלק שני פרק י' ד"ה ואיתא.

טז) תנן התם פרוסבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה (שם טו, ט) הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל וגו', עמד והתקין פרוסבול.

פְּתִיחָה לְעִנְיְנֵי מִדַּת הַחֶסֶד

אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה י״ד.): דָּרַשׁ רַבִּי שִׁמְלַאי, תּוֹרָה תְּחִלָּתָהּ גְּמִילוּת חֲסָדִים וְסוֹפָהּ גְּמִילוּת חֲסָדִים, דִּכְתִיב (בראשית ג, כא): ״וַיַּעַשׂ ה׳ אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם״, וְסוֹפָהּ גְּמִילוּת חֲסָדִים, דִּכְתִיב (דברים לד, ו): ״וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בַּגַּי״ א].

הִנֵּה חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה גִּלּוּ לָנוּ אֶת גֹּדֶל הָעִנְיָן שֶׁל חֶסֶד, שֶׁרְמָזָה לָנוּ הַתּוֹרָה עָלֶיהָ בִּתְחִלָּתָהּ וּבְסוֹפָהּ. אֲבָל בֶּאֱמֶת לָאו דַּוְקָא בְּאֵלּוּ הַמְּקוֹמוֹת לְבַד, דְּכַמָּה פָּרָשִׁיּוֹת שֶׁל תּוֹרָה מְלֵאוֹת מִזֶּה, כַּאֲשֶׁר נְבָאֵר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ.

תְּחִלַּת הַכֹּל צָרִיךְ הָאָדָם לֵידַע, שֶׁגֶּדֶר גְּמִילוּת חֲסָדִים אֵינוֹ מֻנָּח דַּוְקָא עַל הַלְוָאַת מָמוֹן כְּמוֹ שֶׁסּוֹבְרִין אֵיזֶה אֲנָשִׁים, אֶלָּא הוּא מֻנָּח עַל כָּל עִנְיְנֵי הַטּוֹב שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה חֶסֶד וּמֵיטִיב לַחֲבֵרוֹ בְּחִנָּם. יֵשׁ שֶׁמִּתְחַסֵּד עִמּוֹ בְּמָמוֹנוֹ, כְּגוֹן שֶׁמַּשְׁאִיל לוֹ בְּהֵמָה אוֹ כְּלִי אוֹ הַלְוָאַת מָמוֹן, וְכֹל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה, שֶׁהוּא עוֹשֶׂה בְּמָמוֹנוֹ טוֹבָה לַחֲבֵרוֹ, וְזֶה נִקְרָא בְּפִי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוכה מ״ט:) בְּשֵׁם גְּמִילוּת חֲסָדִים שֶׁבְּמָמוֹנוֹ. וְיֵשׁ שֶׁמִּתְחַסֵּד עִמּוֹ בְּגוּפוֹ, וְגַם זֶה יִפֹּל תַּחַת שְׁנֵי סוּגִים: יֵשׁ שֶׁהוּא מֵיטִיב לַחַיִּים, וְיֵשׁ שֶׁהוּא מֵיטִיב לַמֵּתִים. לַחַיִּים, כְּגוֹן שֶׁמַּכְנִיס אוֹרְחִים לְבֵיתוֹ וּמַטְרִיחַ עַצְמוֹ לִפְנֵיהֶם, וְכֵן מִצְוַת לְוָיָה שֶׁמְּלַוֶּה אוֹתָם, וְכֵן מִצְוַת שִׂמְחַת חָתָן וְכַלָּה, בִּקּוּר חוֹלִים וְנִחוּם אֲבֵלִים, וְכָל כְּהַאי גַּוְנָא דְּבָרִים שֶׁמֵּיטִיב בְּגוּפוֹ לַחֲבֵרוֹ הַחַי [וַאֲבָאֵר אִם יִרְצֶה הַשֵּׁם לְקַמָּן בַּפְּרָקִים הַבָּאִים כָּל אֵלּוּ הַדְּבָרִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם]. וְיֵשׁ גְּמִילוּת חֲסָדִים שֶׁבְּגוּפוֹ שֶׁעוֹשֶׂה לַמֵּתִים, הַיְנוּ הוֹצָאַת הַמֵּת וְהַהִתְעַסְּקוּת בְּכָל צָרְכֵי הַקְּבוּרָה, לָשֵׂאת הַמִּטָּה וְלֵילֵךְ לְפָנָיו וְלִסְפֹּד וְלַחְפֹּר וְלִקְבֹּר, כָּל אֵלּוּ הַכֹּל מְכֻנִּים בְּשֵׁם גְּמִילוּת חֲסָדִים. [עַיֵּן בְּסֻכָּה (מ״ט:)

מקור החסד

א] בספר ״מעיל צדקה״ סימן א׳ ר״ץ כתב, שהחידוש במאמר זה שהקב״ה גומל חסד עם מי שלא קיים אפילו חק אחד, כמו שגומל עם מי שלא שייר אפילו חק אחד. ואפילו שהאדם הוא ריק וחסר מהתורה הקב״ה עושה חסד עמו. וגם עם צדיק גמור כל מה שהשם יתברך עושה עמו הוא על צד החסד, שמעדיף עליו חסדו יותר מלתת לו שכרו.

והוא בכלל ואהבת לרעך כמוך

וּבְרַשִׁ״י שָׁם ב], וּבְרַמְבַּ״ם פֶּרֶק י״ד מֵהִלְכוֹת אָבֵל, וְתִמְצָא כָּל דְּבָרֵינוּ]. וְכָל זֶה נִכְנָס בִּכְלַל מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל ״וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ״ (ויקרא יט, יח), הַיְנוּ כָּל הַדְּבָרִים שֶׁאַתָּה רוֹצֶה שֶׁיַּעֲשׂוּ אוֹתָם לְךָ אֲחֵרִים, עֲשֵׂה אוֹתָם לְאָחִיךָ ג].

יקר החסד בעיני השם

וְעַתָּה נַעֲרִיךְ לִפְנֵי הַכֹּל אֵיךְ שֶׁכָּל הַתּוֹרָה מְלֵאָה מֵעִנְיְנֵי הַחֶסֶד, כְּדֵי שֶׁיִּתְבּוֹנֵן הָאָדָם כַּמָּה יָקָר הוּא עִנְיַן הַחֶסֶד בְּעֵינֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ. תְּחִלַּת הַכֹּל, בַּמֶּה שֶׁכָּתוּב (בראשית ב, כב): ״וַיִּבֶן ה׳ אֱלֹקִים אֶת הַצֵּלָע אֲשֶׁר לָקַח וכו׳״, וְדָרְשׁוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּרָכוֹת (ס״א.): מְלַמֵּד שֶׁקִּלְּעָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְחַוָּה. וְגַם בַּמֶּה שֶׁכָּתוּב (שם): ״וַיְבִאֶהָ אֶל הָאָדָם״, דָּרְשׁוּ: מְלַמֵּד שֶׁנַּעֲשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹשְׁבִין לָאָדָם, עַיֵּן שָׁם בַּגְּמָרָא ד].

לחפות על קלון חבירו

וְגַם בְּפָרָשַׁת נֹחַ שֶׁסִּפְּרָה לָנוּ הַתּוֹרָה (בראשית ט, כא): ״וַיִּשְׁתְּ [מִן הַיַּיִן] וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל וגו׳ *), וַיַּרְא חָם וגו׳, וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת הַשִּׂמְלָה וַיָּשִׂימוּ עַל

הקלקול של חם ועונשו

*) **וּבָזֶה** נִרְאֶה לִי לְבָאֵר מַה שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה סוֹטָה (ל״ו.) ה] עַל הַפָּסוּק (דברים ז, כ): ״וְגַם אֶת הַצִּרְעָה יְשַׁלַּח וגו׳״, שֶׁהָיְתָה זוֹרֶקֶת בָּהֶם מָרִי וּמְסָרַסְתָּן וּמְסַמֵּא אֶת הָעֵינַיִם? לָמָּה דַּוְקָא אֵלּוּ שְׁנֵי הָעִנְיָנִים? וְנִרְאֶה לִי, דְּהוּא מִשּׁוּם דְּחָם אֲבִי כְּנַעַן קִלְקֵל בָּזֶה בִּשְׁנֵי דְּבָרִים: אֶחָד, בַּמֶּה שֶׁרָאָה עֶרְוַת אָבִיו וְלֹא חָשַׁשׁ

מקור החסד

ב] ד״ה גמילות חסדים בין בגופו, כגון מספיד למת, נושאו, קוברו, משמח חתן, מלוה חבירו בדרך. ובממונו, מלוה לו מעות, משאילו כלים ובהמה. וראה עוד לעיל בהקדמה ב״מקור החסד״ אות י״ז.

ג] והוא לשון הרמב״ם פרק י״ד מהלכות אבל ה״א, והוסיף אע״פ שכל מצוות אלו מדבריהם הרי הם בכלל וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ. ובספר המצוות שרש שני השיג על בה״ג שמנה מצוות אלו במנין המצוות. וכתב שם דמקור הבה״ג מגמ׳ ב״מ (ל׳:) וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם וכו׳. והרמב״ם כתב שם דכל הפעולות האלו והדומים להם נכנסות תחת מצוה אחת והוא מצות עשה של וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ וכמו שכתב כאן. והרמב״ן שם בשרש ראשון כתב דמקור הסמ״ג הוא מגמ׳ סוטה (י״ד.) מה הקב״ה וכו׳.

ד] מכאן למדה תורה דרך ארץ שיחזור גדולי עם קטן בשושבינות. ופירש רש״י, שושבין משתדל בחופתו ובזיווגו. וכתב ה״בן יהוידע׳ ביאור הענין, שלא בא אדם הראשון בעצמו ונטל את חוה ממקום שנוצרה והגביהה מ הקרקע והביאה אצלו, אלא שלח הקב״ה מלאך והקים את חוה מן הארץ והביאה אצל אדם הראשון, כאשר יביאו הכלה אצל החתן בשעו חופה, וכיון דהיה זה על ידי מלאך שלוחו דרחמנא, לכן מייחס שושבינות זו להקב״ה.

ה] תנא צרעה לא עברה עמהם, ולא והז כתיב (שמות כג, כח) וְשִׁלַּחְתִּי אֶת הַצִּרְעָה לְפָנֶיךָ, אמר ר׳ שמעון בן לקיש על שפת ירד עמדה וזרקה בהן מרה וסימתה עיניהן מלמעלו וסירסתן מלמטה וכו׳.

ם שְׁנֵיהֶם וְגוֹ׳ וַיְכַסּוּ אֵת עֶרְוַת אֲבִיהֶם וְגוֹ׳״ ז [שֶׁלֹּא הָיוּ מְצֻוִּים עַל זֶה, אֵין זֶה מִשֶּׁבַע מִצְוֹת בְּנֵי נֹחַ, וְרַק מִצַּד מִדַּת הַחֶסֶד ז]. וְגַם סִפְּרָה לָנוּ הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרְכָם נֹחַ וְנִתְקַיֵּם לְבַסּוֹף, לְהַרְאוֹת לָנוּ אֶת גֹּדֶל מַדַּת הַמִּדָּה רִיךְ הָאָדָם לְהִתְחַסֵּד עִם חֲבֵרוֹ, וּלְחַפּוֹת עַל קְלוֹנוֹ בְּכָל כֹּחוֹ, כְּמוֹ שֶׁהוּא חָס עַל כְּבוֹד עַצְמוֹ.

ם בְּפָרְשַׁת לֶךְ, שֶׁסִּפְּרָה הַתּוֹרָה מִלְחֶמֶת אַרְבָּעָה מְלָכִים, וְאֵיךְ שֶׁטָּרַח אַבְרָהָם בְּכָל כֹּחוֹ, וְגַם הוֹלִיךְ עִמּוֹ שְׁאָר אֲנָשִׁים לָזֶה, וְהֵם עָנֵר, אֶשְׁכֹּל מְרֵא *), וְהַכֹּל כְּדֵי לְהַצִּיל אֶת לוֹט וּרְכוּשוֹ מִן הַצָּרָה. וְאַף שֶׁלּוֹט הָיָה

וֹתוֹ כְּלָל שֶׁלֹּא יִתְבַּזֶּה יוֹתֵר, וְכִדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (במדבר רבה בלק פרשה כ׳, ב׳) ט עַל ק זֶה: אֲרוּרִים הָרְשָׁעִים שֶׁגַּם הָרְאָיָה שֶׁלָּהֶם הוּא מַזִּיק. וְלֹא כֵּן עָשׂוּ שֵׁם וָיֶפֶת, כָּל כֹּחָן עָמְלוּ שֶׁלֹּא לִרְאוֹת עֶרְוַת אֲבִיהֶם, כִּדְכְתִיב בַּקְּרָא (בראשית ט, כג): ״וַיֵּלְכוּ נִית״. וְעוֹד שֵׁנִית, שֶׁסִּרְסוּ [וּיִכְמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י (שם, כב) לְחַד מָאן דְּאָמַר], וְלָכֵן נֶעֱנְשׁוּ אַחַר כָּךְ בְּנֵי כְּנַעַן שֶׁהָיוּ מִזַּרְעוֹ, מִדָּה בְּמִדָּה: מְסָרַסְתָּן וּמְסַמֵּא עֵינַיִם.

הגה״ה: וְנִרְאֶה לִי, לְפִי מַה שֶׁיִּדּוּעַ (יומא כ״ח:) י שֶׁהָאֲבוֹת קִיְּמוּ כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְשֶׁבְּעַל פֶּה, וּכְדִכְתִיב (בראשית כו, ה): ״עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי וְגוֹ׳ לֹתַי״, וְכִדְפֵרֵשׁ רַשִׁ״י שָׁם, כַּנָּת אַבְרָהָם הָיָה כְּדֵי לְקַיֵּם בָּזֶה מַה שֶׁכָּתוּב (ויקרא יט,

מקור החסד

והוסיף רבינו בספר ״חפץ חיים״ בפתיחה ן ב׳, וגם סיפרה לנו התורה הברכה שברכם נתקיימה לבסוף, להראות לנו את גדולת ה הזאת שצריך האדם לחפות על גנות ו בכל כוחו כמו על של עצמו.

מבואר בדברי רבינו שבן נח אינו מצווה חסד כי אין זה משבע מצוות אלא הוא מן שכלות. וכעין זה כתב ברבינו בחיי על ה (בראשית יח, כ) עיי״ש. וראה בהסכמה הנצי״ב הנדפס בשער ספרו של רבינו כאן אומות העולם מצווים על החסד, שהוא העולם והוא חובת האדם וזה צורתו. והא מנאום בשבע מצוות בני נח, מבואר ורדין (נ״ח:) דהוא קום ועשה ולא קחשיב.

ומשום כך נתחייבו אנשי סדום כלייה שלא החזיקו יד עני ואביון והשחיתו צורת האדם.

ט] נִרְאֶה כָּלָל, נוח לרשעים שיהיו סומין שעיניהם מביאין רעה לעולם וכו׳.

י] אמר רב קיים אברהם אבינו כל התורה כולה שנאמר (בראשית כו, ה) עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע וכו׳, וכן הוא במתני׳ בקידושין (פ״ב.) ובבראשית רבה תולדות פרשה ס״ד, ד׳, וב״ילקוט שמעוני״ שם רמז קי״א. ולא זכינו למצוא מאמר חז״ל מפורש על האבות אלא על אברהם אבינו ע״ה, ושמענו מהגר״ח קניבסקי שליט״א דהיום אין לנו זה בחז״ל אלא בראשונים. ראה רמב״ן (בראשית כו, ה) שהאריך בענין האבות ששמרו וקיימו התורה.

פּוּשֵׁעַ בַּדָּבָר, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית יד, יב): ״וְהוּא יֹשֵׁב בְּסְדֹם״ [וּכְמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י: מִי גָּרַם לוֹ זֹאת? יְשִׁיבָתוֹ בְּסְדֹם] — אַף עַל פִּי כֵן הִתְחַסֵּד אַבְרָהָם עִמּוֹ כְּדֵי לְהַצִּילוֹ. וּפָרָשַׁת וַיֵּרָא כֻּלָּהּ מְלֵאָה מִמִּדַּת הַחֶסֶד, כִּי בְּפָסוּק א׳ מַיְרֵי מֵעִנְיַן בִּקּוּר חוֹלִים, וְאַחַר כָּךְ מֵעִנְיַן הַכְנָסַת אוֹרְחִים וְגֹדֶל זְרִיזוּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ לָזֶה, וְכָל זֶה הוּא בִּכְלַל גְּמִילוּת חֲסָדִים [כִּדְאִיתָא בְּבָבָא מְצִיעָא (ל׳:) וּבְשַׁבָּת (קכ״ז.) יא]. וְאַחַר כָּךְ הוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב, שֶׁחִבַּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְאַבְרָהָם הָיָה (בראשית יח, יט) בַּעֲבוּר אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו לִשְׁמֹר דֶּרֶךְ ה׳ לַעֲשׂוֹת *) צְדָקָה וּמִשְׁפָּט. וְיָדוּעַ שֶׁהַחֶסֶד הוּא גַּם כֵּן בִּכְלַל צְדָקָה וְגָדוֹל מִמֶּנָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוכה מ״ט:) יב].

טז): ״לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ״. וְעַל פִּי הַמְקֻבָּל לָנוּ מֵחֲזַ״ל [סַנְהֶדְרִין ע״ג.] יג דְּמִחַיָּב אֲפִלּוּ לִשְׁכּוֹר אֲנָשִׁים לָזֶה כְּדֵי לְהַצִּיל אֶת חֲבֵרוֹ מִן הַגַּיִס וְהַלִּסְטִים, עַיֵּן שָׁם [וראה ״נתיב החסד״ ס״ק ה׳]. אפילו במקום סכנה

וְאַף שֶׁהָיָה מְקוֹם סַכָּנָה, בָּטַח בְּהַשֵּׁם שֶׁלֹּא יֵאָנֶה לוֹ כָּל רַע, וּלְכָךְ אָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אַחַר כָּךְ בַּמַּחֲזֶה (בראשית טו, א): ״אַל תִּירָא אַבְרָם וְגוֹ׳ שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד״, הֵינוּ מַה שֶׁקַּיֵּם הַמִּצְוָה בִּשְׁלֵמוּתָהּ, וְגַם לֹא נֶהֱנָה מִמֶּנָּה מְאוּמָה שֶׁלֹּא לָקַח מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל.

*) וְלִכְאוֹרָה: אִם מִשְׁפָּט — אֵין צְדָקָה, וְאִם צְדָקָה — אֵין מִשְׁפָּט. אֶלָּא הַכַּוָּנָה, דְּכָל אָדָם יֵשׁ לוֹ שְׁנֵי עִנְיָנִים: אֶחָד — שֶׁהוּא לֹא יִגַּע בִּנְכָסֵי חֲבֵרוֹ וּבִכְבוֹדוֹ, וְאֶחָד — שֶׁחֲבֵרוֹ לֹא יִגַּע בִּנְכָסָיו וּבִכְבוֹדוֹ. וְהִנֵּה הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ רוֹצֶה בָּהּ הוּא כָּךְ: לְעִנְיַן לִגַּע בִּנְכָסֵי חֲבֵרוֹ, צָרִיךְ לֵילֵךְ בְּדֶרֶךְ הַמִּשְׁפָּט, שֶׁלֹּא לִנְגֹּעַ בּוֹ אֲפִלּוּ בְּאֹפֶס קָצֵהוּ, וְצָרִיךְ לֵידַע חֹמֶר אִסּוּר גָּזֵל, שֶׁכָּל הַגּוֹזֵל אֶת חֲבֵרוֹ שְׁוֵה פְּרוּטָה, כְּאִלּוּ נוֹטֵל אֶת נַפְשׁוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲזַ״ל (ב״ק קי״ט.). וְכֵן שֶׁלֹּא לִנְגֹּעַ בִּכְבוֹדוֹ עַל יְדֵי אֵיזֶה אֹפֶן שֶׁהוּא, כִּי אִם הוּא מְאַנֶּה אוֹתוֹ בִּדְבָרִים, עוֹבֵר בְּלָאו דְ״לֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ״ (ויקרא כה, יז). וְאִם הוּא מְבַיְּשׁוֹ, עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה (שם יט, יז) דְ״לֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא״. וְאִם הוּא מְדַבֵּר עָלָיו דִּבְרֵי גְּנוּת שֶׁלֹּא בְּפָנָיו, עוֹבֵר בְּאִסּוּר רְכִילוּת וְלָשׁוֹן הָרָע, וְאִם בְּפָנָיו, אִיכָּא חֲצָפָא וְלִשְׁנָא בִּישָׁא. כְּלַל הַדְּבָרִים: יֵשׁ לְהִזָּהֵר שֶׁלֹּא לִנְגֹּעַ בַּחֲבֵרוֹ אֲפִלּוּ כִּמְלֹא נִימָא, בֵּין ביאור החיוב לעשות צדקה ומשפט

מקור החסד

יא] ב״מ (ל׳:) אֶת הַדֶּרֶךְ (שמות יח, כ), זו גמילות חסדים. ובשבת שם אמר רב יהודה אמר רב גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה דכתיב (בראשית יח, ג) וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אַל נָא תַעֲבֹר וכו׳.

יב] עיין בהקדמה ב״מקור החסד״ אות י״ז.

יג] דלהצילו בגופו מנַהֲשַׁבוֹתוֹ לוֹ נפקא. ומ״לֹא תַעֲמֹד״ מרבינן דחייב אפילו להוציא ממון ולשכור אחרים להצילו. ואם יש למוצל ממון חייב לשלם לחבירו (סמ״ע סימן תכ״ו סק״א).

מִמַּה שֶׁבִּקֵּשׁ אַבְרָהָם לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ עַל סְדֹם שֶׁיִּשָּׂא עֲוֹנָם וְלֹא יְכַלֶּה אוֹתָם, וְהִרְבָּה וְהִפְצִיר בְּעִנְיָן זֶה, לְמַדְּנוּ אֵיךְ שֶׁצָּרִיךְ הָאָדָם לְהֵיטִיב לִבְנֵי אָדָם כְּכָל מַה שֶּׁיּוּכַל, הַיְנוּ אַף לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם לְהַצִּילָם מִדִּינָם יז), וַאֲפִלּוּ אִם הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹבָה. וְגַם מֵעִנְיַן הַפִּיכַת סְדֹם לָמַד לְיַדֵּעַ אֶת גֹּדֶל מִדַּת הַחֶסֶד, כִּי עִקַּר עֲוֹנָם הָיָה בָּזֶה, כִּי הִיא הָיְתָה אוֹן שִׂבְעַת לֶחֶם וְגוֹ' וְיַד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הֶחֱזִיקָה" (יחזקאל טז, מט), וְרָצוּ לַעֲשׂוֹת רֶגֶל זָר מִתּוֹכָם, וּכְמוֹ שֶׁהֶאֱרִיךְ בָּזֶה רַבֵּנוּ יוֹנָה בְּ"יְסוֹד הַתְּשׁוּבָה" (איגרת התשובה אות ט"ז ושער שלישי אות ט"ו). וְגַם סִפְּרָה הַתּוֹרָה אֵיךְ לוֹט קֵרֵב הָאוֹרְחִים בְּכָל כֹּחוֹ, אַף שֶׁהוּא לֹא יָדַע כְּלָל שֶׁהֵם מַלְאָכִים. וְגַם בְּשִׁשִּׁי (בראשית כא) פָּסוּק ל"ג: "וַיִּטַּע אֵשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע", עַיֵּן בְּרַשִּׁ"י שָׁם טז).

יִשַּׁת חַיֵּי שָׂרָה גַּם כֵּן מְלֵאָה מִמִּדַּת הַחֶסֶד, בִּתְחִלָּתָהּ מֵרֵי מֵעִנְיַן הִשְׁתַּדְּלוּת קְבוּרָה וְהֶסְפֵּד, שֶׁהוּא בִּכְלַל גְּמִילוּת חֲסָדִים, כִּדְאִיתָא בְּגְמָרָא (ב"מ ל'). וְאַחַר כָּךְ סִפְּרָה לָנוּ הַתּוֹרָה בְּכַמָּה פָּרָשִׁיּוֹת הַהִזְדַּמְּנוּת דַּמְּנָה רִבְקָה לְיִצְחָק, וְהָעִקָּר הָיָה עַל יְדֵי מִדַּת הַחֶסֶד שֶׁבָּהּ, וּכְדִכְתִיב (בר, יד): "אוֹתָהּ הוֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק", וּכְמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִּׁ"י: "רְאוּיָה לוֹ שֶׁתְּהֵא גּוֹמֶלֶת חֲסָדִים, וּכְדַאי הִיא לִכָּנֵס בְּבֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם". וּשְׁשִׁי (שם כה) פָּסוּק ט': "וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל בָּנָיו". וְגַם (שם כה) בְּזוֹק י"א: "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ", הַיְנוּ

וּדוֹ בֵּין בִּנְכָסָיו, וְזֶהוּ דֶּרֶךְ הַמִּשְׁפָּט שֶׁהִזְהִירָה לָנוּ הַתּוֹרָה. וּלְהֶפֶךְ, אִם חֲבֵרוֹ נוֹגֵעַ בִּנְכָסָיו אוֹ בִּכְבוֹדוֹ, מִי שֶׁהוּא אָדָם יָשָׁר וְטוֹב צָרִיךְ לְהִתְנַהֵג בְּדֶרֶךְ צְדָקָה וָחֶסֶד, אֵינוֹ לְהַעֲמִיד כָּל דָּבָר וְדָבָר עַל קַו הַדִּין. וְאָמְרוּ חַז"ל (ב"מ ל'): לֹא חָרְבָה יְרוּשָׁלַיִם שֶׁהֶעֱמִידוּ דִּבְרֵיהֶם עַל דִּין תּוֹרָה. גַּם אָמְרוּ חַז"ל (ראש השנה י"ז) כָּל הַמַּעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו, מַעֲבִירִין לוֹ עַל כָּל פְּשָׁעָיו. וְזֶהוּ שֶׁצִּוָּה אַבְרָהָם אָבִינוּ אֶת בָּנָיו שֶׁיִּתְנַהֲגוּ בְּאֹפֶן לְגַבֵּי אֲחֵרִים, וְהֵם אֶת אֲחֵרִים לֹא יִגְּעוּ כְּלָל, חַס וְשָׁלוֹם, וְיֵלְכוּ בְּדֶרֶךְ הַמִּשְׁפָּט.

מקור החסד

עיין אבות דרבי נתן פרק ד', ה', שדניאל מתעסק בגמ"ח והוא התפילה שהיה מתפלל פעמים בכל יום ותפילתו מתקבלת ברצון. שציין לגמ' סוטה (י'.) מחלוקת רב ושמואל, חד אמר פרדס להביא ממנו פירות לאורחים, וחד אמר פונדק לאכסניא וכו כל מיני פירות. וראה עוד מה שכתב רבינו לקמן חלק שלישי פרק א' בהגה"ה, וב"מקור החסד" אות ג'.

שֶׁנִּחֲמוּ תַּנְחוּמֵי אֲבֵלִים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה י"ד.). וְגַם בְּפָרָשַׁת וַיֵּצֵא: "וַיִּדַּר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר וְגוֹ' (שם כח, כ), וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ" (שם, כב), וּמִסְּתָמָא הַמַּעֲשֵׂר הָיָה לִצְדָקָה וָחֶסֶד טז). וּבְפָרָשַׁת וַיִּשְׁלַח (שם לה), בַּחֲמִישִׁי פָּסוּק ח' מֵעִנְיַן קְבוּרַת דְּבוֹרָה מֵינֶקֶת רִבְקָה. וּבְפָסוּק ט': "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד בְּבֹאוֹ מִפַּדַּן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ", הַיְנוּ בִּרְכַּת אֲבֵלִים יז), כְּפֵרוּשׁ רַשִּׁ"י שָׁם. וּבַחֲמִישִׁי (שם) פָּסוּק י"ט מֵעִנְיַן קְבוּרַת רָחֵל וּמַצֵּבָה עַל קְבוּרָתָהּ. וּבְפָסוּק כ"ט מֵעִנְיַן קְבוּרַת יִצְחָק. וּבְוַיֵּשֶׁב, בְּשִׁלִּישִׁי (שם לז) פָּסוּק ל"ה: "וַיָּקֻמוּ כָל בָּנָיו וְכָל בְּנֹתָיו לְנַחֲמוֹ וְגוֹ'".

לחזכיר חבירו ולשבחו

וְגַם מֵעִנְיַן רְאוּבֵן וִיהוּדָה, שֶׁהִתְחַזְּקוּ לְהַצִּיל יוֹסֵף מִן הַמִּיתָה, וְעַל זֶה אָמַר אַחַר כָּךְ יַעֲקֹב לִיהוּדָה (שם מט, ח): "יְהוּדוּךָ אַחֶיךָ" [וּכְפֵרוּשׁ רַשִּׁ"י יח]. וְכֵן הַמַּעֲשֶׂה דְּתָמָר שֶׁנִּתְרַצְּתָה לְהִשָּׂרֵף וְלֹא לְגַלּוֹת הַדָּבָר, כְּדֵי שֶׁלֹּא לְהַלְבִּין פְּנֵי יְהוּדָה, וְכָל זֶה מֵעִנְיַן הַטּוֹבוֹת אֲשֶׁר בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ]. וְכֵן בִּשְׁבִיעִי (שם מ) פָּסוּק י"ד: "כִּי אִם זְכַרְתַּנִי אִתְּךָ כַּאֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וְעָשִׂיתָ נָא עִמָּדִי חֶסֶד וְגוֹ'". כִּי כָּל זֶה הוּא מִכְּלַל גְּמִילוּת חֲסָדִים, לְהַזְכִּיר אִישׁ לְטוֹבָה וּלְשַׁבֵּחַ לִפְנֵי מִי אֲשֶׁר הַיְכֹלֶת בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב לוֹ, וְכַאֲשֶׁר נִבְאַר אִם יִרְצֶה הַשֵּׁם לְקַיֵּם בַּפְּרָקִים הַבָּאִים. וּבְמִקֵּץ בַּחֲמִישִׁי (שם מב) פָּסוּק כ"ה: "וַיְצַו יוֹסֵף וְגוֹ' וְלָתֵת לָהֶם צֵדָה לַדָּרֶךְ וְגוֹ'", כִּי כֵּן רָאוּי לַעֲשׂוֹת לְאוֹרְחִים [עַיֵּן סַנְהֶדְרִין ק"ג:] יט). וְכֵן בְּוַיִּגַּשׁ פָּרָשָׁה שְׁבִיעִי, שֶׁמְּדַבֶּרֶת מֵעִנְיַן יוֹסֵף לְאַנְשֵׁי מִצְרַיִם, הִיא כֻּלָּהּ מֵעִנְיַן חֶסֶד שֶׁבֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ, שֶׁצָּרִיךְ לִרְאוֹת כָּל

להכין מזון לדרך

מקור החסד

טז] וכתב האבן עזרא שם, ממון לתתו למי שהוא ראוי לקחתו לכבוד השם, ולהיות לוי עשירי דרך דרש, כי אין בתורה שיתן האדם מעשר מבניו, רק מעשר בקר וצאן ותבואה, עכ"ל.

יז] על מות רבקה אמו. ורש"י בפסוק הקודם הוסיף ששם נתבשר באבל שני שהוגד לו על אמו שמתה. ולפי שהעלימו את יום מותה שלא יקללו הבריות כרס שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פירסמה.

יח] שם פסוק ט', מִשָּׁרֶף בְּנִי עָלִיתָ, ממה שחשדתיך בטֶרֶף טֹרַף יוֹסֵף חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ, בְּנִי עָלִיתָ, סילקת את עצמך ואמרת מַה בֶּצַע וגו'.

יט] מפני מה לא מנו את מיכה (בכלל ארבעה הדיוטות שאין להם חלק לעולם הבא) מפני שפתו מצוייה לעוברי דרכים. וצ"ע מדוע לא ציין רבינו לגמ' בסוטה (מ"ו:) מפרשת עגלה ערופה שלא פטרנוהו בלא מזונות, וכן לסוגיא ביבמות (ע"ו:) בדבר עמון ומואב. ואפשר דרצה רבינו לומר שזכות זו של חסד מגינה אפילו על חטא כשל מיכה. וראה עוד מה שכתב רבינו לקמן חלק שלישי פרק א' בסופו.

חָד לְהַחֲיוֹת אֲנָשִׁים וּלְכַלְכְּלָם כְּפִי כֹּחוֹ. כִּי מִי הָיָה כּוֹפֶה לְיוֹסֵף שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל
קְנוֹתָם, אִם לֹא דָּבָר זֶה. וְכֵן בְּסֵדֶר וַיְחִי כַּמָּה פָּרָשִׁיּוֹת מְדַבְּרִים בָּהּ מִעִנְיַן
סֶד, כִּי בָּהֶם נִתְפָּרֵשׁ פְּטִירַת יַעֲקֹב, עִנְיַן קְבוּרָתוֹ וְהַבְּכִיָּה וְהֶסְפֵּדוֹ וּנְשִׁיאַת
שָׁתוֹ וְהַלְוָיָתוֹ, שֶׁכָּל זֶה הוּא מֵעִנְיַן חֶסֶד וְכַנַּ"ל, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (שם מז, כט):
"וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וֶאֱמֶת", וּכְמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִּׁ"י שָׁם כז.

שְׁמוֹת פָּרָשָׁה רִאשׁוֹנָה (שמות א, יז): "וַתִּירָאן הַמְיַלְּדֹת וְגוֹ' וַתְּחַיֶּין אֶת
הַיְלָדִים", רָאוּ הַחֶסֶד שֶׁעָשׂוּ עִמָּהֶן, כִּי הֲלֹא הָיָה בִּיכָלְתָּן לָצֵאת
שָׁמַיִם וִידֵי הַמַּלְכוּת דְּהַיְנוּ לִפְרֹשׁ מִלְּהִיוֹת עוֹד מְיַלְּדוֹת, אַךְ שֶׁהָיוּ
אוֹת פֶּן אַחֵרוֹת כְּשֶׁתִּהְיֶין מְיַלְּדוֹת תִּשְׁמַעְנָה לַעֲצַת פַּרְעֹה מִיְּרֵאָה, עַל כֵּן
חַסְדוּ עִם בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל וּמָסְרוּ עַצְמָן לְסַכָּנָה בִּשְׁבִילָן, וְלֹא עוֹד אֶלָּא
הָיוּ מַסְפִּיקוֹת מַיִם וּמָזוֹן לְהַיּוֹלְדוֹת הָעֲנִיּוֹת, כְּפֵרוּשׁ רַשִּׁ"י. וּבְשִׁלִּישִׁי (שם
י"א: "וַיֵּצֵא אֶל אֶחָיו וַיַּרְא בְּסִבְלֹתָם", הַיְנוּ שֶׁנָּתַן לִבּוֹ לִהְיוֹת מִצַּר
אֵג עֲלֵיהֶם, כְּפֵרוּשׁ רַשִּׁ"י. וְזֶהוּ מִמִּדַּת הַחֶסֶד, שֶׁצָּרִיךְ אָדָם לְהִתְבּוֹנֵן
רַת חֲבֵרוֹ, אוּלַי יוּכַל לְהוֹשִׁיעוֹ בְּדָבָר מָה. וּבְפָסוּק (שם ב) י"ב: "וַיַּךְ אֶת
צְרִי וְגוֹ'", כְּדֵי לְהַצִּיל הַמַּכֶּה. וּבְפָסוּק (שם) י"ז: "וַיָּקָם מֹשֶׁה וַיּוֹשִׁיעָן
'". וּבְפָסוּק (שם) י"ט: "וַתֹּאמַרְן וְגוֹ' וְגַם דָּלֹה דָלָה לָנוּ וַיַּשְׁקְ אֶת
אן". וּבִשְׁבִיעִי (שם ה) פָּסוּק י"ד: "וַיַּכּוּ שֹׁטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'". וְכַמָּה
חֶסֶד יֵשׁ בָּזֶה, שֶׁלֹּא רָצוּ לִדְחֹק אֶת עוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה וְקִבְּלוּ עֲלֵיהֶם
הַכָּאוֹת, עַיֵּן שָׁם בְּרַשִּׁ"י כא).

פָּרָשַׁת בְּשַׁלַּח (שם יג, יט): "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף וְגוֹ'", שֶׁזֶּה
שִׁלֵּם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיוֹסֵף עֲבוּר הַחֶסֶד שֶׁעָשָׂה לְיַעֲקֹב
בוּרָתוֹ, כִּדְאִיתָא בְּסוֹטָה (ט':) כב). וּבְפָסוּק (שם טו, ב) "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ",
אָז בְּשַׁבָּת (קל"ג:): אַבָּא שָׁאוּל אוֹמֵר: הֲוֵי דּוֹמֶה לוֹ, מַה הוּא חַנּוּן

מקור החסד

חֶסֶד וֶאֱמֶת, חסד שעושים עם המתים הוא
של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול.
יף ה"שפתי חכמים" לאו דוקא חסד עם
ים, אלא כל היכא דאינו מצפה לתשלום
', אע"ג שהוא חי שייך ביה "חסד ואמת".
וז"ל, השוטרים ישראלים היו וחסים על
יהם מלדחקם, וכשהיו משלימין הלבנים
לנוגשים שהם מצריים והיה חסר מן הסכום, היו
מלקין אותם שלא דחקו את עושי המלאכה,
לפיכך זכו אותן שוטרים להיות סנהדרין.
כב) במתני', יוסף זכה לקבור את אביו ואין
באחיו גדול ממנו וכו'. מי לנו גדול מיוסף שלא
נתעסק בו אלא משה. ועיין עוד במדרש קהלת
רבה פרשה ז', ו'.

לחידמות בדרכי החסד להר"ת "כמותו"

וְרַחוּם אַף אַתָּה הֱיֵה חַנּוּן וְרַחוּם ["אַנְוֵהוּ" דָּרִישׁ לְשׁוֹן "אֲנִי וָהוּא"] כג).
וּבְפָרָשַׁת **יִתְרוֹ** (שם יח, ז): "וַיֵּצֵא מֹשֶׁה לִקְרַאת חֹתְנוֹ וְגוֹ'", וְכַמָּה פְּסוּקִים
שֶׁאַחֲרָיו, וְהוּא הַכֹּל בִּכְלַל הַכְנָסַת אוֹרְחִים, שֶׁהוּא מִמִּדַּת הַחֶסֶד. וְגַם
בְּפָסוּק (שם) כ': "וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ וְגוֹ'", וְדָרְשׁוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם
לִבְרָכָה (ב"מ ל:): "אֶת הַדֶּרֶךְ" — זוֹ גְּמִילוּת חֲסָדִים. וּבַעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת (שם
כ) פָּסוּק ו': "וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים וְגוֹ'", וְצָרִיךְ לֵילֵךְ בְּמִדּוֹתָיו.
וּבְ**מִשְׁפָּטִים** בְּשִׁלִּישִׁי (שם כב) פָּסוּק כ"ד: "אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה אֶת עַמִּי וְגוֹ'".
וּבְפָסוּק י"א מִצְוַת הַשָּׁבַת הָעֲבוֹט, שֶׁהוּא נוֹבֵעַ גַּם כֵּן מִמִּדַּת הַצְּדָקָה
כַּמְבֹאָר בְּמִשְׁנֵה תּוֹרָה (דברים כד, יג). וְכֵן פָּרָשַׁת **בְּהַר סִינַי**, הַרְבֵּה עִנְיָנִים
שֶׁיֵּשׁ בָּהּ, כֻּלָּם בְּנוּיִים עַל מִדַּת הַחֶסֶד, כְּגוֹן גְּאֻלַּת קְרוֹבִים, "וְחֵי אָחִיךָ
עִמָּךְ" (ויקרא כה, לו), וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה.

לעשות חסד כל הימים

וְאַחַר כָּךְ הִתְבּוֹנַנְתִּי, שֶׁבֶּאֱמֶת אֵין קֵץ לְעִנְיְנֵי הַחֶסֶד שֶׁיֵּשׁ בַּתּוֹרָה, כִּי כַּמָּה
וְכַמָּה מִצְוֹת עֲשֵׂה וְכֵן לָאוִין שֶׁיֵּשׁ בַּתּוֹרָה, הַכֹּל נוֹבֵעַ מִמִּדַּת
חַסְדּוֹ יִתְבָּרֵךְ, כְּגוֹן: דִּינֵי לֶקֶט, שִׁכְחָה וּפֵאָה, וְכֵן מַעֲשַׂר עָנִי, וְכֵן עִנְיְנֵי
הַשְּׁמִטָּה, מִלְּבַד מַה שֶׁהוּא שַׁבָּת לְהַשֵּׁם, עוֹד כְּתִיב (שמות כג, יא):
"וְהַשְּׁבִיעִית תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ וְאָכְלוּ אֶבְיֹנֵי עַמֶּךָ וְגוֹ'". וְגַם מִצְוַת הַשָּׁבַת
אֲבֵדָה, שֶׁהִזְהִירָה הַתּוֹרָה לָחוּס עַל מָמוֹן יִשְׂרָאֵל אֲפִלּוּ עַל שְׁוֵה פְּרוּטָה,
לִטְרֹחַ עַל זֶה וְלַהֲשִׁיבָהּ אֵלָיו. וְכֵן מִצְוַת פְּרִיקָה וּטְעִינָה, וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה
הַרְבֵּה מִצְוֹת. וְהַכֹּל הוּא *) מִצַּד טוּבוֹ וְחַסְדּוֹ צִוָּנוּ גַּם כֵּן לִהְיוֹת לְעֵזֶר

הנמנעים מתשובה אינם מכירים בהשגחתו וטובתו של הקב"ה

*) וְנוֹכַל לֵאמֹר שֶׁכָּל זֶה רָמוּז בְּפָסוּק (ירמיה ב, ח): "הַכֹּהֲנִים לֹא אָמְרוּ אַיֵּה ה' וְתֹפְשֵׂי
הַתּוֹרָה לֹא יְדָעוּנִי". שֶׁהַנָּבִיא מִתְאוֹנֵן עַל שְׁנֵי דְּבָרִים: א) שֶׁכָּל כָּךְ שָׁכְחוּ קָרוֹב
לַחֲרְבָּן שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ מַשְׁגִּיחַ בָּעוֹלָם, עַד שֶׁאֲפִלּוּ הַכֹּהֲנִים הַמְיֻחָדִים לַעֲבוֹדָתוֹ —
וּבְוַדַּאי בַּדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים הִכִּירוּ הֵם הַשְׁגָּחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ מְאֹד, וּבִפְרָט בַּמִּקְדָּשׁ שֶׁרָאוּ
הַנְהָגַת הַשֵּׁם עַל כָּל צַעַד וָצַעַד כַּיָּדוּעַ מֵהַנִּסִּים שֶׁהָיוּ בַּמִּקְדָּשׁ (אבות פרק ה' משנה ה'), גַּם

מקור החסד

כג) והוא מפירוש רש"י שם וז"ל, אַנְוֵהוּ,
אני והוא אעשה עצמי כמותו לידבק
בדרכיו. ומבואר לפי הספרי שהזכיר רבינו
בהקדמה שבדרכי החסד על האדם לִקְרֹא
בשם השם. וראה עוד ב"מקור החסד" שם
אות א'.

גינו בְּכָל מַה שֶּׁנּוֹכַל. עַל כֵּן מָנַעְתִּי אֶת עַצְמִי מִלַּחְשֹׁב עוֹד בְּפֵרוּשׁ כָּל קוֹמוֹת שֶׁדִּבְּרָה הַתּוֹרָה בָּהֶן, וְהַמַּשְׂכִּיל יִתְבּוֹנֵן מִכָּל מַה שֶּׁהֶעֱרַכְנוּ עָלָה, כִּינָן שֶׁכָּל כָּךְ גָּדוֹל קְדֻשַּׁת מִדַּת הַחֶסֶד שֶׁכָּל הַתּוֹרָה מְלֵאָה מִזֶּה, ה יֵשׁ לוֹ לָאָדָם לְהַחֲזִיק בַּמִּדָּה הַקְּדוֹשָׁה הַזּוֹ, שֶׁלֹּא לְהִתְרַפּוֹת מִמְּנָה כָּל ים אֲשֶׁר הוּא חַי עַל הָאֲדָמָה. וְלָזֶה כְּתִיב בַּתּוֹרָה [שׁוֹפְטִים, חֲמִישִׁי ים יט) פָּסוּק ט׳]: ״וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו כָּל הַיָּמִים״, דְּהַיְנוּ שֶׁלֹּא יִסְתַּפֵּק בַּמֶּה וּשֶׁה חֶסֶד פַּעַם אַחַת בְּחֹדֶשׁ אוֹ בְּשָׁבוּעַ, וְכַאֲשֶׁר נִבְאַר אִם יִרְצֶה הַשֵּׁם בְּחֵלֶק שֵׁנִי פֶּרֶק י״ב.

צָרִיךְ לֵידַע כָּל עִנְיְנֵי הַדִּינִים שֶׁיֵּשׁ בְּהַנְהָגַת הַמִּדָּה הַזּוֹ בְּכָל פְּרָטֶיהָ לְכָל הָעִנְיָנִים שֶׁהִזְכַּרְנוּ בִּתְחִלַּת הַפְּתִיחָה. אַךְ קֹדֶם הַכֹּל נָחוּץ לְבָאֵר עִנְיְנֵי לוּת חֶסֶד שֶׁל הַלְוָאָה, כִּי עַל זֶה יֵשׁ מִצְוַת עֲשֵׂה מְיֻחֶדֶת בַּתּוֹרָה (שמות כד): ״אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה וְגוֹ׳״, וּכְמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר לְקַמָּן (פרק א׳). רַק קֹדֶם תְּחִיל לְבָאֵר אֶת הַדִּינִים שֶׁיֵּשׁ בָּזֶה, נְבָאֵר בְּדֶרֶךְ כְּלָל כַּמָּה לָאוִין רָגִיל לַעֲבֹר מִי שֶׁהוּא אִישׁ כִּילֵי וּמַרְחִיק עַצְמוֹ מִמִּדַּת הַחֶסֶד:

כָּתוּב בַּתּוֹרָה (דברים טו, ט): ״הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל לֵאמֹר קָרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע וְגוֹ׳״, וְאִיתָא בְּסִפְרִי (פרשת ראה פסקה קי״ז): שֶׁמֵּר״ הוּא לֹא תַעֲשֶׂה, וּ״פֶן״ הוּא לֹא תַעֲשֶׂה. חֲרֵי שֶׁנִּצְטַוִּינוּ בִּתְרֵי ין (א) שֶׁלֹּא לִמְנֹעַ מֵהַלְווֹת לְרֵעֵנוּ בְּעֵת צָרְכּוֹ מִיִּרְאַת דְּבַר הַשְּׁמִטָּה,

אֵינָם שׁוֹאֲלִים עַתָּה כְּלָל ״אֵיֵּה ה׳״, וּמַדּוּעַ לָא מִנְכַּר הַשְּׁגָחָתוֹ. אֵין זֹאת רַק שֶׁדָּבָר זֶה לְבָם כָּל עִקָּר, וּלְכָךְ הֵם מַחֲזִיקִים בַּעֲוֹנוֹתֵיהֶם.ב) עוֹד זֹאת, שֶׁאֵינָם מַכִּירִים כְּלָל

נתיב החסד

כן מוכח בגיטין (ל״ו.) בגמרא, ע״ש דהאי לאו קאי על הלואה כד). וכן איתא בסוטה ו:) משרבו צרי עין וטורפי טרף, רבו מאמצי הלב וקופצי ידים מלהלוות, ועברו על

מקור החסד

ואע״ג דבפסוק אינו מוזכר הלואה אלא תינת צדקה. וביאר ה״מנחת חינוך״ במצוה דמסתמא קיבלו חז״ל כאן דקאי גם על ה כמבואר בגיטין שם. ומ״מ אם מקמץ ליתן צדקה מפני פחד שמיטה, ג״כ עובר בלאו זה, רק דקבלת חז״ל דקאי גם על הלואה, עכ״ל. והוא דעת הרמב״ם והחינוך שכתב רבינו בסמוך, ולכן פסקו דעובר גם בנמנע להלוות לעשיר. ראה עוד

וּקְרָאוֹ הַכָּתוּב בְּשֵׁם ״בְּלִיַּעַל״ עֲבוּר זֶה, אַף כִּי בִּזְמַן שֶׁלֹּא יַפְסִיד חוֹבוֹ, כִּי יִגְדַּל חֵטְא הַקּוֹפֵץ יָדוֹ מִלְּהַלְווֹת לְרֵעֵהוּ כְּשֶׁיֵּשׁ בִּיכָלְתּוֹ לְהֵיטִיב עִמּוֹ.

ואפילו תופשי התורה אינם מתבוננים בזה

אֶת גֹּדֶל טוּבוֹ וְחַסְדּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁאֲפִלּוּ תּוֹפְשֵׁי הַתּוֹרָה שֶׁלּוֹמְדִים תּוֹרָתוֹ, וְהָיָה לָהֶם לְהִתְבּוֹנֵן מִמִּצְוֹתָיו וְחֻקָּיו אֶת כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ שֶׁהוּא טוּב וְרַחוּם בִּלְתִּי שִׁעוּר, גַּם כֵּן לֹא יְדָעוּנִי, הַיְנוּ שֶׁאֵינָם מִתְבּוֹנְנִים כְּלָל מִי אֲנִי, שֶׁאִלּוּ הָיוּ מִתְבּוֹנְנִים בְּוַדַּאי הָיוּ מְמַהֲרִים לָשׁוּב אֵלַיו בְּכָל אֹפֶן שֶׁהוּא, וְהָיוּ סוֹמְכִין עַל גֹּדֶל רַחֲמָיו וַחֲסָדָיו שֶׁבְּוַדַּאי יְקַבְּלֵם, וּכְמַאֲמַר הַנָּבִיא (שם ד, א): ״אִם תָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל נְאֻם ה׳ אֵלַי תָּשׁוּב״, ״כִּי חָסִיד אֲנִי נְאֻם ה׳ לֹא אֶטּוֹר לְעוֹלָם״ (שם ג, יב).

נתיב החסד

מה שכתוב בתורה (דברים טו, ט) הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל וגו׳. וזה לשון ספר המצוות מצוה לא תעשה רל״א: הזהיר מהמנע להלוות אל קצתינו מפני השמיטה כדי שלא ישמטו החוב, והוא אמרו הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר וגו׳. ולשון ספרי (פרשת ראה פסקה קי״ז) ״השמר״ בלא תעשה, ״פן״ בלא תעשה, שאלו שני לאוין [באו]

שיטת הרמב״ם והחינוך

בזה הענין בזה אחר זה לחזק כה], עכ״ל. וזה לשון החינוך במצוה ת״פ: שלא להמנע מלהלוות אל הצריכים מפני פחד השמיטה שלא תפקיע החוב, ועל זה נאמר הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל לֵאמֹר קָרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע, ולשון ספרי וכו׳ וכו׳. ובסוף הדברים נכתב עוד בלשונו הזהב: משרשי המצוה לחזק ולקבוע בלבנו מדת הנדיבות ולהרחיק תכלית ההרחקה מדת הכילות, ואין נדיב בעולם כמלוה מעותיו עם היותו יודע שהזמן קרוב להשמיט הלואתו ולהפסידה ממנו אם אולי יארע בו אונס או שום מקרה שלא יוכל לתבוע הלואתו קודם שנת השמטה. וכל מבין דרכי התורה ומשיג לדעת אפילו מעט בחין ערכה, ידע בבירור כי המפזר ממונו אל הצריכים נוסף עוד, וְחוֹשֵׁךְ מִישֶׁר אַךְ לְמַחְסֹר כח], כי השם יתברך ידין את האדם לפי מעשיו ויעניקהו מברכתו כפי התקרבו אליה, ומדת הכילות מחיצה של ברזל בינו ובין הברכה, והנדיבות חלק מחלקי הברכה, ונמצא המתנהג בה שהוא בתוכה, עכ״ל. הנה מלשון הרמב״ם והחינוך משמע

שיטת רבינו יונה

שהלאוין ד״השמר״ ו״פן״ הוא קאי אפילו הנמנע מלהלוות לעשיר בעת צרכו, ומלשון הרבינו יונה שאביא בסמוך משמע דהוא סובר דקאי רק על עני, ומפשטות הגמרא הנ״ל

מקור החסד

מה שכתב רבינו בחלק שני פרק ז׳.

כה] והוא כדעת הרמב״ם בספר המצוות שרש תשיעי, שהאזהרות הכפולות שאין בהן ענין נוסף לא נכפל אלא לחזק.

כו] והוא במשלי יא, כד. וביאורו מי שנמנע מצדקה וחסד שהוא היושר כדכתיב (שם יא, ה) צְדָקַת תָּמִים תְּיַשֵּׁר דַּרְכּוֹ, גורם רק למחסור. אך ״נוֹתֵן לָרָשׁ אֵין מַחְסוֹר״ (שם כח, כז) ולעולם לא יהיה לו מחסור, ויש מהם שנוסף לו עוד (פירוש הגר״א).

אמרו, אמאמר מהם יהיה בלי ספק לא יעלה (ס"ק) הנה הדבר
ברור שהיה לו לא (ס"ק) הנה הדבר ברור שהיה לו לא (ס"ק) הנה
הדבר ברור שהיה לו לא (ס"ק) הנה הדבר ברור שהיה לו לא
(ס"ק) הנה הדבר ברור שהיה לו לא (ס"ק) הנה הדבר ברור

שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה (ויקרא יט, טז): "לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ", (ה) דְּהַזְהַרְנוּ בָּזֶה שֶׁלְּהִתְרַשֵּׁל כְּשֶׁנִּרְאֶה לַחֲבֵרֵנוּ בְּסַכָּנַת מָוֶת, וְיִהְיֶה לָנוּ יְכֹלֶת לְהַצִּילוֹ בְּאֵיזֶה אֹפֶן שֶׁנּוּכַל. וְיוֹתֵר מִזֶּה, דְּלְפִי מַה דְּאִיתָא בְּמְכִילְתָּא (בספרא פרשת קדושים פרק ג, ח') לבן וְהוּבְאָה בְּסֵפֶר הַמִּצְוֹת לְהָרַמְבַּ"ם בְּמִצְוָה (לא תעשה) רצ"ז,

נתיב החסד

ה) דהוזהרנו בזה וכו'. דזה לשון ספר המצוות מצוה לא תעשה רצ"ז: הזהירנו להתרשל בהצלת נפש אחד כשנראהו בסכנת מות או ההפסד ויהיה לנו יכולת להצילו, מו שהיה טובע בנהר ואנחנו נדע לשחות ונוכל להצילו, או שהיה לסטים משתדל הורגו ונוכל לבטל מחשבתו או לדחות נזקו, ובאה האזהרה באמרו לא תַעֲמֹד עַל דַּם עֶךָ. וכבר אמרו שמי שיכבוש עדותו תכללהו ג"כ זאת האזהרה, כי הוא רואה ממון בירו אבד והוא יכול להחזירו אליו באמרו האמת וכו'. ולשון ספרא (פרשת קדושים פרק , ח') מנין שאם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק, תלמוד לומר לא תַעֲמֹד ל דַּם רֵעֶךָ, ומנין שאם ראית אותו טובע בנהר או חיות או לסטים באין עליו שאתה ייב להצילו, תלמוד לומר לא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ, עכ"ל, ומזה נובע גם מה שכתבנו סוף דברינו. ובאמת בענייננו קל וחומר מהתם, דהלא התם כבר נתן ממונו ביד אנשי ליעל והם מכחישים אותו, אף על פי כן כיון שבעדותו יכול לעזרו להוציא מהם והוא תעצל עובר על לא תַעֲמֹד וגו', וכל שכן בזה שעתה הוא סכנת ההפסד והיכולת בידו הצילו בודאי מחויב בדבר. ובאמת כל זה נכלל בתחלת לשון הרמב"ם להמעיין בו, ברייתא זו הנ"ל הובא ג"כ בסנהדרין (ע"ג.) לג). ודע דבענייננו נראה פשוט דאפילו אם ין לו מעות משל עצמו אך שהוא יכול ללוותם מאחרים ג"כ הוא מחויב, כיון שהוא ול בזה להציל חבירו מסכנת מות או ההפסד. ואינו דומה לשאר הלואה דבודאי אינו חויב ללוות מאחרים כדי להלוות [אם לא מצד מצוה ומדה טובה בעלמא] אפילו אם לווה יתן לו בטוחות טובות שלא יהיה לו מזה הפסד, דכיון דאין לו מעות לא חייבה ותו התורה לזה (ראה ב"אהבת חסד" לקמן פרק א' סעיף י"ב), אפילו הכי בענייננו הוא מחויב רבר, דלאו דלא תַעֲמֹד וגו' כולל שיעשה כל טצדקי דאית ליה כדי להציל חבירו רעתו [שבמקום לאו צריך גם ללוות מאחרים כדי להלוות לו]. תדע דאמרינן בסנהדרין (ע"ג.) אפילו אם אינו יכול להצילו בעצמו כשהוא טובע מחויב להטריח ולשכור פועלים יצילוהו מרעתו, וא"כ לפי מה שאיתא בספרא שם דלאו דלא תעמוד כולל נמי ענין מון כנ"ל, הוא ג"כ בכל גווני כנ"ל לח). ואם המעות שיטיל על זה אין בטוח שיגבם

מקור החסד

ג] ומנין שאם אתה יודע לו עדות אין אתה שאי לשתוק עליה תלמוד לומר (ויקרא יט, טז) א תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ, ומנין אם ראית טובע הר או ליסטים באים עליו חייב אתה להצילו פשו תלמוד לומר לא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ, גין לרודף אחר חבירו להורגו ואחר הזכור חר נערה המאורסה חייב אתה להצילו בנפשו

הוא ג"כ בספר המצות להרמב"ם, עיין "נתיב החסד" כאן ס"ק ה'.

לג] מנין לרואה את חבירו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו תלמוד לומר לא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ.

לד] ראה עוד מה שכתב רבינו בזה לעיל

דְּהַלָּאוּ דְּ"לֹא תַעֲמֹד וְגוֹ'" כּוֹלֵל נָמֵי אִם רוֹאֶה לַחֲבֵרוֹ אֵיזֶה עִנְיָן הֶפְסֵד, וְהוּא יָכוֹל לְהוֹעִילוֹ וּמִתְעַצֵּל, דְּעוֹבֵר עַל "לֹא תַעֲמֹד וְגוֹ'", עַיֵּן שָׁם. אִם כֵּן הוּא הַדִּין בְּעִנְיָנֵנוּ, אִם הוּא רוֹאֶה לַחֲבֵרוֹ, אֲפִלּוּ הוּא עָשִׁיר, שֶׁעָלוּל [וְלֵבֹא] לְאֵיזֶה הֶפְסֵד גָּדוֹל [כְּגוֹן מַה שֶׁמָּצוּי בִּזְמַנֵּנוּ, כְּשֶׁבָּא זְמַן פִּרְעוֹן הַמָּעוֹת כַּיָּדוּעַ], וּבַהַלְוָאָה שֶׁיַּלְוֶהוּ עַתָּה יַצִּילֶהוּ מִזֶּה, וְהוּא מִתְעַצֵּל בָּזֶה עוֹבֵר עַל לָאו זֶה.

עשיר בעת דחקו

וְעַתָּה נְבָאֵר אֵיזֶה מִצְוֹת עֲשֵׂה רָגִיל לַעֲבֹר, מִי שֶׁהוּא אִישׁ כֵּילִי וּמַרְחִיק עַצְמוֹ מִמִּדַּת הַחֶסֶד:

הכילי עובר על החיוב "והלכת בדרכיו"

א עוֹבֵר עַל יְדֵי זֶה עַל מַה שֶּׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה (דברים כח, ט): "וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו", (ו) שֶׁהִיא מִצְוַת עֲשֵׂה הַכּוֹלֶלֶת שְׁנֵצְטַוִּינוּ בָּזֶה לֵילֵךְ בְּמִדּוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אֲשֶׁר הֵם כֻּלָּם רַק לְטוֹב, וּכְמַאֲמָרָם זַ"ל (שבת קל"ג:): 'מַה הוּא רַחוּם אַף אַתָּה רַחוּם, מַה הוּא חַנּוּן אַף אַתָּה חַנּוּן' וְכוּ'. וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה בִּשְׁאָר מִדּוֹת טוֹבוֹת, וּכְמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּרַמְבַּ"ם בְּסֵפֶר הַמִּצְוֹת מִצְוָה ח' [וְנִכְפְּלָה הַמִּצְוָה הַזּוֹ דְּלֵלֶכֶת בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בִּשְׁמוֹנָה מְקוֹמוֹת בְּחֵלֶק דְּבָרִים לְבַד, וְכַנַּ"ל בַּהַקְדָּמָה]. וְזֶה שֶׁמּוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִלְּהֵיטִיב לְרֵעֵהוּ בְּלִי שׁוּם סִבָּה הַמְעַכֶּבְתּוֹ מִזֶּה, עוֹבֵר בְּמִצְוַת עֲשֵׂה זוֹ, שֶׁזִּרְזוּ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עָלֶיהָ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת בַּתּוֹרָה וְכַנַּ"ל.

נתיב החסד

לבסוף, אין מחויב בדבר שיהיה לו הפסד כדי להציל חבירו מהפסד. ואם דבר זה גוגע לחבירו לסכנת מות, יש בזה דין אחר, ועיין לקמן בחלק שני פרק כ' בסעיף ב' מה שכתבתי בזה. (ו) שהיא וכו'. שזה לשון ספר המצוות מצוה ח': צונו להדמות לו יתעלה כפי היכולת והוא וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו, וכבר נכפל זה הצווי ואמר (דברים יא, כב) לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו, ובא בפירושו (ספרי' פ' עקב פסקה מ"ט) מה הקב"ה נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הקב"ה נקרא רחום אף אתה היה רחום וכו'. וכבר נכפל זה הענין בלשון אחר ואמר (שם יג, ה) אַחֲרֵי ה' אֱלֹקֵיכֶם תֵּלֵכוּ, ובא בפירושו (סוטה י"ד.) שרצונו לומר ההדמות בפעולותיו הטובות והמדות הנכבדות שיתואר בהם האל יתעלה. וזה לשון החינוך במצוה תרי"א: נצטוינו לעשות כל מעשינו בדרך היושר והטוב בכל כוחנו, ולהטות כל דברינו אשר בינינו ובין זולתנו על דרך החסד והרחמים, כאשר ידענו מתורתנו שזהו דרך השם יתברך וזה חפצו מבריותיו למען יזכו לטובו כי חפץ חסד הוא, ועל זה נאמר (שם כח, ט) וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו. ונכפלה המצוה עוד במקום אחר שנאמר (שם יא, כב) לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו, ואמרו זכרונם לברכה (בספרי שם) בפירוש זאת המצוה, מה הקב"ה נקרא

המצוה להידמות ולילכת אחר מדותיו ומקורו

וְעוֹבֵר עוֹד עַל מַה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה מַאֲמָר מְיֻחָד לְעִנְיַן חֶסֶד, וְהוּא מַה שֶׁכָּתוּב [בְּפָרָשַׁת יִתְרוֹ] (שמות יח, כ): "וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ יֵלְכוּ בָהּ", מִמְּרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה [ב"ק ק'. וב"מ ל':]: "אֶת הַדֶּרֶךְ" — זוּ גְמִילוּת חֲסָדִים. וּבֵאוּרוֹ: מִדְּכָתַב סְתָם "אֶת הַדֶּרֶךְ", בְּהֵא הַיְדִיעָה, וְלֹא אֵיזֶה דֶּרֶךְ, מִסְתָּמָא הִיא הַדֶּרֶךְ הַכְּבוּשָׁה אֲשֶׁר דָּרַךְ בָּהּ אָבִינוּ הָרִאשׁוֹן אַבְרָהָם, שֶׁהָיָה דָּבוּק כָּל יָמָיו בְּמִדַּת הַחֶסֶד, כַּיָּדוּעַ. וּבְמַאֲמָר זֶה כָּלוּל עִנְיְנֵי הַחֶסֶד שֶׁיֵּשׁ בֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ, וְאַף גְּמִילוּת חֲסָדִים שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה עִמּוֹ, כְּגוֹן בִּקּוּר חוֹלִים וּקְבוּרַת מֵתִים וּכְהַאי גַּוְנָא, וְכִדְאִיתָא שָׁם בַּגְּמָרָא, וְעַל כָּל פָּנִים גְּמִילוּת חֲסָדִים שֶׁבְּמָמוֹן גַּם כֵּן לֹא נָפִיק מִכְּלָל זֶה. וְאִם הַלָּוֶה הוּא אִישׁ שֶׁמָּטָה יָדוֹ, וּבְהַלְוָאָה זוֹ שֶׁיַּלְוֶהוּ עַתָּה הוּא יָכוֹל לְהַחֲזִיקוֹ שֶׁלֹּא יִתְמוֹטֵט לְגַמְרֵי וְיִצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת, וְהוּא מוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִזֶּה, בֵּר עוֹד עַל מַה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה (ויקרא כה, לה): "וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהֶחֱזַקְתָּ בּוֹ גֵּר וְתוֹשָׁב וָחַי עִמָּךְ". וְנֶאֱמַר (שם, לו): "וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ", שֶׁנִּצְטַוִּינוּ בְּמִצְוַת עֲשֵׂה זוֹ לְהַחֲזִיק בְּיַד אָחִינוּ שֶׁמָּךְ, וְלִתֵּן לוֹ מַתָּנָה אוֹ הַלְוָאָה, אוֹ לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ שֻׁתָּפוּת, אוֹ לְהַמְצִיא לוֹ מְלָאכָה, כְּדֵי שֶׁיִּתְחַזֵּק וְלֹא יִפֹּל וְיִצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת, וְהַמּוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִכָּל זֶה עוֹבֵר מִצְוַת עֲשֵׂה זוֹ.

נתיב החסד

אם אתה היה רחום וכו', והענין כולו לומר שֶׁנְּלַמֵּד נפשותינו ללכת בפעולותיו ובות כאלו וכו' לח), ע"ש שהאריך בזה. (ז) שנצטוינו וכו'. כן כתב הרמב"ם רק י' מהלכות מתנות עניים הלכה ז' ע"ש. ומה שכתבתי דגם על זה נאמר וְחֵי אָחִיךָ ך, כן כתב בריש פרק ז' הלכה א' לח) דיש על מצות צדקה עוד פסוק וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ, ידיה נכלל ענין זה במצות צדקה כדאיתא שם. ועיין מה שכתבנו בפתיחה להחפץ ויים בהעשין בבאר מים חיים אות ד' לח), וכן איתא ביורה דעה (סימן רמ"ט סעיף ו').

מקור החסד

ומדות נכבדות אשר יסופר בהם יתברך דרך משל לומר שמתנהג במדות טובות אלו בריותיו. והוא ברוך הוא יתעלה על כל עילוי ל שאין בנו כח ודעה להשיג גודל מעלתו ב טובו ולא בכל הנבראים וכו', והענין באמת הדרך שזכרנו, כלומר שהן המדות המעולות תנהג בהן עם בריותיו, ויש לנו ללמוד שות כל דרכינו בדמיונו, עכ"ל. וראה עוד ל ב"מקור החסד" אות כ"ג.

לח) מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר (דברים טו, ח) פָּתֹחַ תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לוֹ, ונאמר (ויקרא כה, לה) וְהֶחֱזַקְתָּ בּוֹ גֵּר וְתוֹשָׁב וָחַי עִמָּךְ, ונאמר (שם, לו) וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ.

לז) דביאר שם הא דהרמב"ם בפרק י' ממתנות עניים ה"ז לא הזכיר גם הפסוק וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ, דסמך על מה שכתב שם בפ"ז ה"א דיש על מצות צדקה עוד פסוק וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ

מבטל מצות ההלוואה שחובה היא

ד וְעַל כֻּלָּם עוֹבֵר עַל מִצְוַת עֲשֵׂה הַמְפֹרֶשֶׁת בַּתּוֹרָה לְעִנְיַן הַלְוָאָה גּוּפָא, (ח) וְהוּא מַה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה (שמות כב, כד): "אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הֶעָנִי עִמָּךְ". וְקִבְּלוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מכילתא משפטים פרשה י"ט), דְּהַאי "אִם", אֵינוֹ רְשׁוּת אֶלָּא חוֹבָה, שֶׁנִּצְטַוִּינוּ בָּזֶה לְהַלְווֹת לְאַחֵינוּ (ט) בְּעֵת דָּחְקָם. וְנִכְפְּלָה הָאַזְהָרָה הַזּוֹ גַּם כֵּן בְּפָרָשַׁת רְאֵה, שֶׁכָּתוּב שָׁם (דברים טו, ח): "וְהַעֲבֵט תַּעֲבִיטֶנּוּ", דְּהוּא קָאֵי עַל הַלְוָאָה. [וּמַה שֶׁכָּתוּב פֹּה בִּלְשׁוֹן "אִם", נִרְאֶה דְּהוּא מִשּׁוּם דְּקָאֵי עַל סֵיפָא דִּקְרָא (שמות כב, כד): "לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה", דְּהוּא דַּוְקָא כְּשֶׁמַּלְוֶה לְיִשְׂרָאֵל וְלֹא לְגוֹי. וְעַיֵּן מַה שֶׁכָּתַבְתִּי עוֹד בָּזֶה לְקַמָּן בְּפֶרֶק א' בִּ"נְתִיב הַחֶסֶד" סָעִיף קָטָן ב', עַיֵּן שָׁם]. וּפְרָטֵי הַדִּינִים שֶׁיֵּשׁ בָּזֶה יְבֹאַר לְקַמָּן בַּפְּרָקִים הַבָּאִים אִם יִרְצֶה הַשֵּׁם.

נתיב החסד

(ח) והוא וכו'. ספר המצוות מצוה קצ"ז. וכל פרטי הדינים שיש בזה באיזה אופן הוא מחויב להלוותו וכמה הוא מחויב יבואר הכל אי"ה לקמן בפרק א'. (ט) בעת דחקם. כללנו בזה גם העשיר כשדוחקו לפעמים לאיזה ענין ג"כ מצוה להלוותו כדאיתא בחושן משפט סימן צ"ז ס"א, והעתקנו לקמן בריש פרק א' ע"ש. ועיין לקמן בנתיב החסד פרק ו' ס"ק ג' שבירנו, דלעשיר בעת דחקו הוא ג"כ מצות עשה גמורה כמו להעני. וכן משמע ג"כ בספר החינוך שזה לשון החינוך במצוה תע"ט לעשות צדקה וכו', וכתב עוד, ואתה בני אל תחשוב שענין מצות הצדקה לא יהיה רק בעני שאין לו לחם ושמלה, כי אף בעשירים הגדולים ג"כ תתקיים מצות הצדקה לפעמים, כגון עשיר שהוא במקום שאין מכירין אותו וצריך ללוות, ואפילו בעשיר שהוא בעירו ובמקום מכירין פעמים שיצטרך מפני חולי או מפני מקרה אחר לדבר שהוא בידך ולא ימצא ממנו [נראה שצ"ל ממונו] במקום זה לח), גם זה בכלל מצות הצדקה הוא בלי ספק [רצונו לומר כי אף שהעשיר בודאי יחזיר לו לבסוף, מ"מ הקב"ה חושב למצוה זה כאילו הוא עשה עמו צדקה] כי התורה תבחר לעולם בגמילות חסדים ותצוה אותנו להשלים רצון הנבראים בני ברית באשר תשיג ידינו, עי"ש עוד. הרי לפניך כמו שכתבנו דלהעשיר בעת דחקו יש ג"כ מצוה גמורה כמו לעני, ועיין מה שכתבנו לקמן בפרק ו' ס"ק ג' בנתיב החסד.

לחלוות לעשיר בעת דחקו

ונחשב זה למצות צדקה

מקור החסד

שענין זה נכלל במצות צדקה כמו שכתב בפ"י ה"ז שמונה מעלות וכו'. (וכולם באו להזהיר על דבר אחד והוא מצות הצדקה. "מגילת אסתר"). והרמב"ן חילק זה לשתים: מצות צדקה לחוד ומצוה זו לחוד, כמבואר כל זה ברמב"ן בספר המצוות שלו מצוה ט"ז.

לח) ב"מנחת חינוך" הוצאת "מכון ירושלים" הגירסא בחינוך "פעמים שיצטרך וכו' לדבר אחד שהוא בידך ולא ימצא ממנו במקום אחר". ולפי זה לא צריך למה שתיקנו בדפוסים. וראה עוד בענין החיוב להלוות לעשיר לעיל ב"נתיב החסד" ס"ק א'.

ה חֲרִי שֶׁחָשַׁבְנוּ כַּמָּה וְכַמָּה לָאוִין וַעֲשִׂין שֶׁרָגִיל לַעֲבֹר מִי שֶׁהוּא אִישׁ כְּיִלִּי,

וּמַרְחִיק עַצְמוֹ מִמִּדַּת הַחֶסֶד. וְאַף שֶׁכָּל הַלָּאוִין וְהָעֲשִׂין אֵין רָגִיל לָבוֹא בְּעִנְיָן אֶחָד כַּמְּבֹאָר לְהַמְעַיֵּן, אַף עַל פִּי כֵן מִי שֶׁהוּא רָגִיל חַס וְשָׁלוֹם בְּמִדָּה רָעָה הַזּוֹ, בְּהֶמְשֵׁךְ הַזְּמַן יָבוֹא לְכָלָן. עַל כֵּן הַשּׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִשְׁמֹר אֶת עַצְמוֹ מִמִּדָּה רָעָה הַזּוֹ מְאֹד לט), וְיֵלֵךְ בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, שֶׁהוּא הַטּוֹב וְהַמֵּיטִיב, וּכְדִכְתִיב (דברים י, יב): "לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו" *). וַעֲבוּר זֶה

---

*) וְאַגַּב אֲבָאֵר שְׁלֹשָׁה פְּסוּקִים שֶׁיֵּשׁ בְּעִנְיָן זֶה שֶׁצְּרִיכִים הֲבָנָה, דְּהִנֵּה בִּתְחִלַּת פָּרָשַׁת עֵקֶב כְּתִיב (דברים ח, ו): "וְשָׁמַרְתָּ אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וּלְיִרְאָה אֹתוֹ", הִנֵּה כָּתוּב הֲלִיכָה בִּדְרָכָיו קֹדֶם יִרְאָה. וּבַחֲמִישִׁי כְּתִיב (שם י, יב): "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ, כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ, לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וגו'", שִׁנְּתָה הַתּוֹרָה לִכְתֹּב הֲלִיכָה בִּדְרָכָיו אַחַר יִרְאָה וְקֹדֶם אַהֲבָה. וּבַשְּׁבִיעִי כְּתִיב (שם יא, כב): "כִּי אִם שָׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת וְגוֹ', לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְדָבְקָה בוֹ", חֲרֵי דִּכְתָבָה הֲלִיכָה בִּדְרָכָיו אַחַר הָאַהֲבָה וְקֹדֶם הַדְּבֵקוּת. וְנִרְאֶה דְּיֵשׁ שָׁלֹשׁ מַדְרֵגוֹת בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם: אֶחָד — הַיִּרְאָה, וּלְמַעְלָה מִזֶּה — הָאַהֲבָה, וּלְמַעְלָה מִזֶּה — הַדְּבֵקוּת בַּשֵּׁם. וְהַחִלּוּק בֵּין הָאַהֲבָה לַדְּבֵקוּת הוּא, דְּאַהֲבָה נִקְרָא אֲפִלּוּ כְּשֶׁמִּתְעוֹרֵר בְּלִבּוֹ הָאַהֲבָה לְהַשֵּׁם לִפְרָקִים, מַה שֶּׁאֵין כֵּן דְּבֵקוּת מִקְּרֵי אִם הָאַהֲבָה תְּקוּעָה בְּלִבּוֹ תָּמִיד, וְעַל יְדֵי זֶה נִדְבַּק נַפְשׁוֹ לְהַשֵּׁם, כֵּן כָּתַב הָרַמְבַּ"ן שֵׁם מ). וְעַתָּה יָבוֹא הַכֹּל עַל נָכוֹן בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם, דְּהַתּוֹרָה מְלַמְּדֵנוּ, שֶׁהָאָדָם אֵינוֹ זוֹכֶה לְשׁוּם מַדְרֵגָה עַד שֶׁיַּרְגִּיל נַפְשׁוֹ מִתְּחִלָּה לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי טוּבוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לִהְיוֹת רַחוּם וְחַנּוּן וְגוֹמֵל חֶסֶד, וְלָזֶה כָּתַב בִּתְחִלַּת עֵקֶב (שם ח, ו): "לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וּלְיִרְאָה אֹתוֹ", לְהוֹרוֹת דִּלְהַשִּׂיג מַדְרֵגַת הַיִּרְאָה צָרִיךְ שֶׁיְּקַדְּמֶנָּה הַמִּדָּה טוֹבָה הַזּוֹ. וְאַחַר כָּךְ גִּלָּה לָנוּ הַכָּתוּב עוֹד בְּפָרָשָׁה חֲמִישִׁי, דַּאֲפִלּוּ אַחַר שֶׁהִשִּׂיג יִרְאַת הַשֵּׁם, לֹא יַחְשֹׁב בְּנַפְשׁוֹ: עַתָּה רָאוּי לִי רַק לְהִתְבּוֹנֵן כָּל יְמֵי חַיֵּי בְּעִנְיְנֵי הַיִּרְאָה וְרוֹמְמוּת הַשֵּׁם, וְלִלְמֹד תּוֹרָתוֹ הַקְּדוֹשָׁה, וְלֹא לְהִסְתַּכֵּל כְּלָל בְּעִנְיְנֵי טוֹבוֹת זוּלָתִי. וְלָזֶה בָּא הַכָּתוּב וְאָמַר בְּפָרָשָׁה חֲמִישִׁי (שם י, יב): "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל וגו', לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ,

מקור החסד

לט) ובענין מידה הגרועה של כילי, ראה עוד מה שכתב רבינו לקמן חלק שני פרק י'.

מ) שתכלול הדביקות לומר שתהיה זוכר השם ואהבתו תמיד, לא תיפרד מחשבתך ממנו בלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, עד שיהיו דבריו עם בני אדם בפיו ובלשונו, ולבו איננו עמהם, אבל הוא לפני השם. ויתכן באנשי המעלה הזאת שתהיה נפשם גם בחייהם צרורה בצרור החיים, כי הם בעצמם מעון לשכינה, עכ"ל.

תָּבוֹא עָלֶיו בְּרָכָה מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, וִיקַיֵּם בּוֹ מַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב (ישעיה ג י): "אִמְרוּ צַדִּיק כִּי טוֹב, כִּי פְּרִי מַעַלְלֵיהֶם יֹאכֵלוּ וגו'". וְעַתָּה נַתְחִיל בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם לְבָאֵר אֶת הַמִּצְוֹת עֲשֵׂה שֶׁל הַלְוָאָה בְּכָל עִנְיָנֶיהָ וּפְרָטֶיהָ:

לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ", לְהוֹרוֹת דְּאַף מִי שֶׁזָּכָה לְיִרְאַת הַשֵּׁם, וְצָרִיךְ לַעֲלוֹת לַמַּדְרֵגָה הַיּוֹתֵר גְּבוֹהָה מִזֶּה וְהַיְנוּ הָאַהֲבָה, וּמִסְתָּמָא הָאִישׁ הַהוּא נִבְדָּל מֵעִנְיְנֵי הָעוֹלָם אַף עַל פִּי כֵן לֹא יִזְכֶּה לְמַדְרֵגַת הָאַהֲבָה עַד שֶׁיְּקַיֵּם עַתָּה גַּם כֵּן "לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו" דְּהַיְנוּ לִהְיוֹת רַחוּם וְגוֹמֵל חֶסֶד, וְכִדְפֵרֵשׁ רַשִּׁ"י בְּסוֹף עֵקֶב (שם יא, כב), עַיֵּן שָׁם מא) וּלְכָךְ הַקְּדִים הַהֲלִיכָה בִּדְרָכָיו קֹדֶם הָאַהֲבָה. וּבְזֶה נִיחָא גַּם כֵּן מַה שֶּׁלֹּא כָּתְבָה הַתּוֹרָה "וְלָלֶכֶת" בְּוָ"ו הָעִטּוּף, רַק "לָלֶכֶת", מִשּׁוּם דִּבְוָ"ו הַזֶּה מִשְׁמַע דְּקָאֵי עַל יִרְאָה שֶׁלְּפָנֶיהָ, וְהַזֶּה מִשְׁמַע דְּאַחַר הַיִּרְאָה יְרָאֶה לְהַשִּׂיג מַדְרֵגָה זוֹ. וּבֶאֱמֶת זֶה אֵינוֹ, דְּלֹא זָכָה אָדָם לְהַשִּׂיג יִרְאַת הַשֵּׁם בְּלִי מִדָּה טוֹבָה זוֹ, לְכָךְ כָּתַב (שם י, יב) "לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ", לְהוֹרוֹת דְּעַל יְדֵי זֶה שֶׁיִּתְנַהֵג גַּם עַתָּה בְּמִדַּת טוּבוֹ יִתְבָּרֵךְ, יִזְכֶּה לְבַסּוֹף גַּם לְאַהֲבָה]. וְאַחַר כָּךְ בְּפָרָשָׁה שְׁבִיעִי (שם יא, כב) הוֹסִיף הַכָּתוּב עוֹד לָמָּה לֵאמֹר, דְּאַף מִי שֶׁזָּכָה לְמַדְרֵגַת הָאַהֲבָה, וּבְוַדַּאי הָאִישׁ הַהוּא נִבְדָּל מֵעִנְיְנֵי הָעוֹלָם לְגַמְרֵי, לֹא יַחְשֹׁב בְּנַפְשׁוֹ עַתָּה בְּוַדַּאי רָאוּי לִי רַק לְהִתְבּוֹנֵן בַּתּוֹרָה וּבְגֻדְּלַת הַשֵּׁם תָּמִיד, כְּדֵי שֶׁאֶזְכֶּה לִהְיוֹת דָּבֵק בְּהַשֵּׁם בִּתְמִידוּת שֶׁזֶּהוּ בֶּאֱמֶת הָעִקָּר, עַל כֵּן אֵינִי צָרִי לְבַלּוֹת זְמַן כְּלָל וּלְהִסְתַּכֵּל בְּעִנְיְנֵי טוֹבוֹת זוּלָתִי. וְלָזֶה בָּא הַכָּתוּב וְאָמַר: "כִּי אִם שָׁמֹר תִּשְׁמְרוּן וגו', לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם, לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְדָבְקָה בוֹ", לְהוֹרוֹת דְּאַף לְזַכּוֹת לְהַשִּׂיג מַדְרֵגַת הַדְּבֵקוּת בְּהַשֵּׁם צָרִיךְ גַּם כֵּן שֶׁיִּתְחַזֵּק עוֹד בְּמִדָּה טוֹבָה הַזּוֹ שֶׁהֵלִיכָה בִּדְרָכָיו, דְּהַיְנוּ לִהְיוֹת רַחוּם וְגוֹמֵל חֶסֶד, וּבִזְכוּת זֶה יַעְזְרֵהוּ הַשֵּׁם וְיִתְחַסֵּד עִמּוֹ לְזַכּוֹתוֹ לִהְיוֹת דָּבֵק בְּהַשֵּׁם בִּתְמִידוּת. וּלְכָךְ כָּתַב "לָלֶכֶת וגו'" וְלֹא כָּתַב "וְלָלֶכֶת", כְּלוֹמַר לְהוֹרוֹת דְּאֵינוֹ קָאֵי עַל הָאַהֲבָה שֶׁלְּפָנֶיהָ, רַק עַל "וּלְדָבְקָה בוֹ" שֶׁכָּתוּב אַחֲרֵי זֶה. וּבְזֶה נִיחָא עוֹד מַה דִּבְתְחִלַּת עֵקֶב כְּתִיב "לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו", וּבְפָרָשָׁה חֲמִישִׁי וּשְׁבִיעִי כְּתִיב "בְּכָל דְּרָכָיו", לְהוֹרוֹת דְּלְהַשִּׂיג אַהֲבָה וּדְבֵקוּת צָרִיךְ שֶׁיִּתְחַזֵּק הָאָדָם לֵילֵךְ בְּכָל הַשֹּׁל עֶשְׂרָה מִדּוֹת דַּיְקָא.

ואפילו להשיג דביקות צריך להיות רחום וגומל חסד

מקור החסד

מא) וז"ל, הוא רחום ואתה תהא רחום, הוא גומל חסדים ואתה תגמול חסדים.